

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ČESKÉ LITERATURY A LITERÁRNÍ VĚDY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Lenka Nádvorníková

Literární zobrazení totality z hlediska výuky na střední škole

Representations of Totalitarianism in Literature from the Point of High School
Teaching Practice

vedoucí práce
Prof. PhDr. Petr Bílek, CSc.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Praze dne 28.12.2008

Lenka Nádvoříková

Poděkování

Ráda bych tímto poděkovala Prof. Petru Bílkovi a Mgr. Františku Brožovi za odborné vedení a cenné připomínky, které mi v průběhu psaní diplomové práce poskytli.

Obsah:

1.Úvod.....	1
2.Teoretická východiska.....	1
2.1 Nové možnosti Rámcového vzdělávacího programu jako východisko.....	1
2.2 Literatura a totalita.....	2
2.3 Materiály.....	4
2.3.1 Literární ukázky.....	5
2.4 Koncepce začlenění práce s texty do struktury výuky.....	6
2.5 Výšeče reality.....	7
3. Textová část.....	9
3.1 Kolektivizace – kulak.....	9
3.1.1 Situace.....	9
3.1.2 Texty.....	10
<i>Sad míru</i> (Jan Pilař).....	10
<i>Traktorové častušky</i> (Pavel Kohout).....	10
<i>Tvrdohlavci</i> (František Smažík).....	11
<i>Mariana Radvaková</i> (Jan Kozák).....	14
<i>Vyhnanství</i> (Mojmír Klánský).....	16
<i>Selský baroko</i> (Jiří Hájíček).....	17
<i>Smuteční slavnost</i> (E. Kantůrková, Z. Sirový).....	17
<i>Svatá noc</i> (Jan Procházka).....	19
<i>Nezorané meze</i> (Jan Špáta).....	19
<i>Šumperské vesnické noviny</i>	20
Slovníček.....	24
3.2 Procesy – zaprodanci a rozvratníci.....	24
3.2.1 Situace.....	24
3.2.2 Koláž textů.....	27
<i>Zákon na ochranu lidově demokratické republiky č.231/48 Sb</i>	27
<i>Rekonstrukce procesu s Miladou Horákovou</i>	28

<i>Teatralita politického procesu...</i> (Vladimír Just).....	28
<i>Zítřka se bude...</i> (A.Březina, J.Nekvasil).....	29
<i>Výpověď Františka Přeučila</i>	29
<i>O složení vedení záškodnického spiknutí</i> (M.Ivanov)	30
<i>Kampaň provázející proces s JUDr. Miladou Horákovou</i> (P.Formánková).....	30
<i>Nesouhlas</i> (M.Ivanov).....	31
<i>Nuda v Čechách</i> (Alexandr Kliment).....	32
<i>Rezoluce</i>	32
<i>Autentické materiály</i>	34
<i>Projev prokurátorky Ludmily Brožové</i>	35
<i>Výpověď prokurátorky Ludmily Brožové</i>	36
<i>Dopisy</i> (Milada Horáková).....	37
<i>Okolnosti popravu</i> (M. Ivanov).....	38
<i>Cesta do Bugulmy</i> (Jáchym Topol).....	38
<i>Doslovný nekorigovaný přepis návrhu na novou úpravu výkonu absolutního trestu</i>	39
<i>Bereme, co je</i> (Věra Nosková).....	40
<i>Pražský život</i> (Egon Bondy).....	41
<i>Prvních deset let</i> (Egon Bondy).....	41
<i>Odhalené tajemství moskevského procesu</i> (Z. Kalandra).....	43
<i>Poprava Závaše Kalandry</i> (Jaroslav Bouček).....	44
<i>Slovníček</i>	44
3.3 Lágry – mukl.....	44
3.3.1 Situace.....	45
3.3.2 Texty.....	45
<i>Dům Strach</i> (Jan Zahradníček).....	45
<i>Zaslechnutý hlas</i> (Josef Knap).....	48
<i>Studené slunce</i> (Jiří Mucha).....	50
<i>Byly jsme tam taky</i> (Dagmar Šimková).....	51
<i>Nejenom chlebem</i> (Karel Pecka).....	54
<i>Bumerang</i> (J.Stránský, H. Bočan).....	55
<i>Památník Vojna u Příbrami</i>	56
<i>Prométheova játra</i> (Jiří Kolář).....	57
<i>Útvar Loučná</i> (Marie Majerová).....	57

<i>V hraničním pásmu</i> (Marie Majerová).....	58
<i>Žaluji</i> (Antonín Kratochvíl).....	60
4. Závěr	61
5. Literatura.....	62
6. Zdroje ukázek.....	63
7. Klíčová slova.....	65
8. Resumé.....	65

1. Úvod

Podnětem pro vymezení práce v dané podobě byla má nutková představa potřeby intergrace jednotlivých vyučovacích předmětů v rámci středoškolské výuky, spojená s představou zbytečně unikajících souvislostí při nesynchronním způsobu vyučování. Chtěla jsem se věnovat možnostem integrace jako takové, přibráním aspektu zorného úhlu literární výchovy došlo k nutnému zkonkrétnění tématu, jež se z obecné roviny přesunulo do roviny možností praktické aplikace, prezentované zde na tématu totalitní skutečnosti.

2. Teoretická východiska

2.1 Nové možnosti Rámcového vzdělávacího programu jako východisko

Práce je reakcí na možnosti nově otevřené nedávnou reformou systému vzdělávání. Vyučování je zde pojímáno jako konkretizace školního vzdělávacího programu, vzniklého na základě otevřeně koncipovaného programu rámcového. Mizí původní pevné osnovy, a naopak v reakci na rychle se proměňující současný svět jsou akcentována nová témata a metody vedoucí k získání požadovaných dovedností. Jedním z klíčových témat je pak fenomén totality¹, na možnosti jehož pojetí v rámci literární části výuky se práce zaměřuje.

Je však třeba upozornit na nutně zúžený záběr práce. Aby mohla být realizována určitá hloubka pojetí, bylo nezbytné vybrat z šíře totalitní reality² určitý výsek, v tomto případě realitu stalinismu padesátých let v Československu, tedy zlomové období instalace nového režimu, a i zde pak akcentovat pouze některé oblasti (viz níže).

---

¹ RVPG v oddíle Moderní doba I řadí mezi požadované výstupy dovednost vymežit základní znaky hlavních totalitních ideologií, srovnat je se zásadami demokracie a objasnit příčiny a podstatu agresivní politiky a neschopnosti potenciálních obětí jí čelit. V oddíle Moderní doba II pak dovednost porovnat a vysvětlit způsob života a chování v nedemokratických společnostech a v demokraciích. Jako učivo je zde tematizován Východní blok, jeho politický, hospodářský a sociální vývoj a dále životní podmínky na obou stranách „železné opony“.

² Termín realita/skutečnost užívám ve smyslu „aktuální svět“ pojímaném v teorii fikčních světů jako „svět naší reality, svět, k němuž se vztahujeme ve své každodenní zkušenosti, ale i ve vědě a vůbec v poznání samém“ (FÖRT 2005, s.30). V kontextu práce jde tedy o svět každodenní zkušenosti v období konce čtyřicátých a padesátých let v Československu.

Vycházím zde z předpokladu, že díky zavedení průřezových témat a možné integrace do té doby odděleně fungujících vyučovacích předmětů lze výuku zcela nově strukturovat a oblastem, které jsou považovány za důležité, věnovat adekvátní množství času i případný mezioborový kontext. Pro příklad – při klasickém rozdělení výuky do samostatných předmětů by se téma totality odrazilo v literární výuce (soudíc dle mých osobních zkušeností s procesem vzdělávání) jako konstatování nových podmínek tvorby, cenzury a obecné nesvobody, jež literaturu druhé poloviny 20. století rozdělila na oficiální, neoficiální a exilovou, dále zmíněním doktríny socialistického realismu a nelehkých osudů mnoha literátů. Na poli výuky dějepisu by (ne vždy a ne vždy paralelně) přibývaly mezníky politického vývoje v daném období, v politologii by se objevila teorie mocenských principů, ve filosofii marxisté, výtvarná výchova by téma asi pominula, film nemá uvnitř soustavy vyučovacích předmětů vymezen vlastní prostor, v biologii by na důsledky kolektivizace nejspíš nedošlo atd.

Nová struktura však vytváří prostor pro pohled komplexní, kde je možné fenomén totality souběžně nahlížet prizmatem různých disciplín zabývajících se jednotlivě dílčími aspekty totalitní reality. Ve své práci tedy vycházím z předpokládaného konstruktů vyučovacího nadpředmětu, věnovaného jednomu tématu (totalitě) v zrcadle několika klasických předmětů. Mně zde připadá zpracování literárního aspektu daného tématu, avšak v onom výše zmíněném zúženém vymezení. Integrované pojetí, jehož koncepce však není mým úkolem, očekává také od literární části průřezového tématu totality nová řešení, na jejichž hledání se chci ve své práci zaměřit. Nerada bych se však zcela vzdala jisté míry interdisciplinarity, pokud se vyskytnou místa, kde budu sto doplnit vhodně obraz literární přesahem do jiné oblasti, dovolím si malé odbočení.

2.2 Literatura a totalita

První otázkou je, jakým způsobem může literatura přispět k celku integrované výuky daného tématu. Předpokladem pro zařazení literární výuky do mozaiky předmětů osvětlujících téma z různých stran je zde přesvědčení, že literární díla jsou vedle historických pramenů a teoretických prací vhodným prostředkem pro přiblížení

dobové reality a to hned ve dvojitým smyslu - jako obraz doby (svoji mimetickou funkci), ale také jako její nástroj.

Zde je nutno vymezit reprezentované pojetí dobové reality. V současné době zatím neexistuje historiografický materiál, který by danou problematiku mapoval v dostatečné šíři a hloubce a mohl být zdrojem komplexního a mnohvrstevnatého obrazu dobové situace. Máme k dispozici pouze omezené množství „možných světů historie“³, tedy kognitivních modelů aktuální minulosti, zaměřených na různé oblasti historie (DOLEŽEL 2008). Z nich jako podklad své práce vybírám ty, které se týkají životů perzekvovaných jednotlivců, čímž dále zužuji sledovanou oblast jevů.

Onen výše zmíněný nekonzistentní obraz reality padesátých let v Československu se jeví jako svého druhu dvojdomý – proti složité a převážně neradostné realitě žité stavěla stalinistická ideologie jasný a optimistický svět reality propagované. Vzniklá schizofrenie společnosti byla ve větší či menší míře typická pro celé komunistické období naší minulosti. Literatura, v té době vlivný společenský činitel, nezůstala stranou, nýbrž byla nucena se do bojů o realitu zapojit. Oficiální literatura, tedy ta, jež mohla vyjít, musela reflektovat realitu propagandy, o podobách reality prožívané, hlavně té prožívané lidmi, kteří se nepřiklonili na stranu nového uspořádání, pak vypovídají díla, spadající buď do okruhu soudobé literatury neoficiální či reflektující danou dobu z odstupů.

Jako úkol literární části se tedy nabízí ilustrování určitého rozdělení reality a zároveň reflexe její dvojakosti.

Výše zmíněné využití literárních děl navozuje ve školní výuce literatury poněkud netypickou situaci. Zde totiž nejde čistě o literaturu samu, jakožto předmět poznání, ale o literaturu v roli zrcadla odrážejícího realitu doby. Literaturu jako prostředek schopný konkretizovat lidskou existenci v nesvobodě totalitního režimu. Tím ovšem nutně dostává literární výpověď jaksí utilitární ráz – není hodnocena z hlediska estetického, ale z hlediska míry svého vztahování se ke skutečnosti, ať již existující

---

³ Zde je třeba upozornit na Doleželovu tezi, že pojmáme-li historické světy jako možné modely minulosti, vystupuje pak každý historický svět jako subjektivní konstrukt, ovlivněný autorovým individuálním přesvědčením, rozsahem jeho znalostí, zastávanou ideologickou pozicí, teoretickým myšlenkovým rámcem i dějinnou situací (DOLEŽEL 2008). Objektivita obrazu budovaného historickými pracemi je tak vzdáleným cílem realizovatelným až postupnou revizí nahromaděných částečných pravd.

Při práci s historickými materiály mapujícími námi sledované období, je tedy třeba mít na paměti mozaikovitost poskytnutého obrazu.

či propagované. Tento jistý úbytek svébytnosti literatury jako takové je snad však v rámci výuky o totalitě, jež nesupluje autonomní literární výchovu, odpustitelný.

2.3 Materiály

Na poli propagandy stojí literatura po boku ostatních uměleckých odvětví, která byla rovněž nucena se do zobrazování nové reality zapojit, proto by bylo dobré nechat jednotlivé umělecké projevy působit současně a složit tak mozaiku radostnosti ze střípků různých materiálů. Nabízejí se agitační plakáty⁴, dobové týdeníky s budovatelskými reportážemi, malby v duchu socialistického realismu a také hraný film⁵, ve kterém byl záhy rozpoznán potenciál ovlivňovat masy.⁶

Při konkretizaci složité reality žité má literatura díky možnému narativnímu aspektu určitou zobrazovací výhodu, kterou sdílí spolu s divadlem a filmem.

Na poli dokumentárního filmu existuje již minimálně jedna zdařilá cesta, a tou je projekt společnosti Člověk v tísni, realizovaný již několik let na vybraných českých školách pod názvem Příběhy bezpráví. Žáci se prostřednictvím dokumentárních filmů a následných diskuzí s pamětníky seznamují s konkrétními osudy lidí nějakým způsobem postižených totalitním režimem. Velice kladné ohlasy akce zmiňují mimo jiné atraktivitu tímto způsobem přiblíženého tématu, které bylo jinak žákům dosti vzdáleno. Organizace vydává řadu výukových audiovizuálních materiálů mapujících dějiny 20.století.⁷

Podobné aktivity nabízí od roku 2007 rovněž festival Mene Tekel, přímo zaměřený "proti totalitě, zlu a násilí a pro paměť národa".

Vhodným informačním zdrojem se mohou stát audiovizuální dokumenty pracující se svědeckými výpověďmi a autentickými materiály. Zde upozorňuji na projekt Ústavu pro studium totalitních režimů zaměřený na tzv. orální paměť, který

---

4 Bohatým pramenem je publikace Moc obrazů, obrazy moci (obsahující české převážně však sovětské propagandistické plakáty doplněné citáty z autorů stojících z jedné či druhé strany socialistické barikády).

5 Seznam československých propagandistických filmů je uveden a na stránce <http://www.volny.cz/czfilm/Kapitoly/Sorela.htm#Sorela>. Filmy jsou rozděleny tematicky, s několikáslovnou charakteristikou zápletky.

6 Zestátněná kinematografie se záhy ocitla ve službách propagandy KSČ.

7 Veškeré informace na www.jedensvetnaskolach.cz

zpřístupňuje materiály představující vzácné výpovědi ještě žijících pamětníků mimo jiné represí padesátých let.⁸

Pro integrované pojetí tématu lze využít hrané filmy, převážně z druhé poloviny šedesátých let, které se v nastalém uvolnění vyrovnávají s předcházejícím obdobím tuhé totalitní moci a často alegoricky tematizují pocit života v nesvobodě jako takový.⁹ Realitu padesátých let zachycují také některé snímky porevoluční.

Atmosféru doby mohou dokreslit výtvarná díla z padesátých let reagující na mezní existenciální situaci dané doby.¹⁰

2.3.1 Literární ukázky

Základem pro práci v literární části integrované výuky jsou samozřejmě literární texty. Úsilí o koncipování možného obsahu daného předmětu je v mé práci realizováno sestavením souboru ukázek ve formě elektronické čítanky a doprovodného komentáře, poukazujícího na aspekty textu naplňující obsah sledovaného tématu.

Smyslem výběru konkrétních ukázek je opět ilustrace dvojdomé reality padesátých let. Pól žité reality zachycují na poli literatury umělecké jednotlivé básnické skladby a úryvky z prozaických textů, pendant k nim tvoří úryvky literatury faktu, teoretických studií, dobových dokumentů.

Elektronická forma byla pro prezentaci ukázek zvolena proto, že umožňuje uvedení delších textových pasáží, z nichž je pak při konkrétní práci s textem možno vybrat určitou část či pracovat s uvedeným textem celým.

Obecně se sama otázka stanovení adekvátního rozsahu ukázek jeví jako věc velmi choulostivá. Už samo vytrhování určitých pasáží z kontextu celého díla je aktem jisté předinterpretace, v případě výběru ukázek reprezentujících konkretizaci

---

8 Projekt Paměť národa je součástí širšího mezinárodního projektu Společenství evropské paměti, jehož posláním je skrze svědectví pamětníků a všemi historickými prameny poznávat podstatu totalit 20. století, zkoumat fenomény, které totality minulého století provázely a odhalovat důvody, proč se lidé chovali tak či onak, jak se vyvíjely jejich názory a postoje, jak se měnily jejich charaktery podle zkušeností.

9 Kompletní zpracování hraného filmu 60.let včetně obsahů jednotlivých děl poskytuje publikace Národního filmového archivu - Český hraný film IV 1961-1970 .

10 K tomu Klimešová, M. : České výtvarné umění druhé poloviny 20. století. in Alan, J. ed.: Alternativní kultura. NLN, Praha 2000; Šmejkal, F., Linhartová, V.: Imaginativní malířství 1930-1950, Alšova jihočeská galerie, Hluboká nad Vltavou 1964; Bydžovská, L: Surrealismus, existencialismus, explosionismus. in Švácha, R. ed.: Dějiny českého výtvarného umění V. Academia, Praha 2005

námi zkoumané části reality jde o utilitární výběr části textu pro jeho mimetický obsah, nikoli pro reprezentativní zastoupení smyslu a stylu celého díla. To platí především u děl, jež mají sloužit jako podklad pro obraz reality žité, u propagandistických většinou prostupuje zkoumaný aspekt pokřivené reality dílo jako celek, tedy i zmíněnou ukázkou. Specifický ráz práce s literárními díly jsem se pokoušela ospravedlnit výše. Domnívám se, že v rámci daného výukového záměru (zpřítomnit realitu totalitní společnosti) není klasický přístup k dílům jako svébytným jevům možný. Specifický je tak také potřebný rozsah ukázek. Většinou je zapotřebí delší části textu, než je v běžných čítankách obvyklé, právě proto, že sledovaným cílem je zachytit realitu v intencích daného textu co nejúplněji, tedy podchytit množství k realitě odkazujících prvků roztroušených v textu. Pro zachování srozumitelnosti daného textu (včetně zachování určité představy o textu jako celku a s přihlédnutím k poskytnutí jistého čtenářského prožitku) není rovněž většinou možné vybranou část textu krátiť vypuštěním některých pasáží. Někdy by pro postižení konkrétní situace nejlépe vyhovovalo dílo jako celek.

2.4 Koncepce začlenění práce s texty do struktury výuky

Je otázkou, jakou zvolit metodu práce s informacemi pro rozvíjení daného tématu na poli literatury. Obecně vzato máme na výběr ze škály ležící mezi dvěma krajními póly. Jeden pól představuje postup, kdy bychom k literárním dílům jakožto jednotlivým konkretizacím reality přistupovali již s určitou ucelenou představou o dobových realitách, jež budeme na základě textů ilustrovat. V praxi by literární část sledovala program části historické¹¹ a reagovala na něj. Opačným pólem bude postup poskytující určitou rekonstrukci historické reality až na základě informací z textů.

Oba krajní přístupy mají svá úskalí – první by mohl sklouznout k rutinnímu podkládání fakt historických fakty literárními. V opačném případě hrozí, že nepoučenému čtenáři zůstane spousta konotací textu skryta, jeho čtenářský zážitek je

---

¹¹ Historická část tématu rovněž generuje řadu nových otázek. Jednou z nich je např. zvolení postupu, jímž bude onen možný svět historie vstupovat do vědomí žáků. Jde o to, na základě jakých materiálů a činností bude žák seznámen s potřebnými informacemi. Daný problém nejsem sto uspokojivě vyřešit, předpokládám, že by byl zadáním pro odborníky z oboru historie podílející se na přípravě integrovaného nadpředmětu. Z mého pohledu se jeví jako základní nutná koordinace tematických oblastí, k nimž jsou jednotlivé předměty schopny přispět. Co se týče oblasti prožívané každodenní reality perzekvovaných osob, tedy jisté vymezené oblasti "malé historie", mohou pouze upozornit na výše zmiňované materiály dokumentárního typu a historické studie.

tak ochuzen a samostatného vytvoření obrazu reality nemusí být schopen. Nehledě na to, že je otázkou, zda takovýto realitě odpovídající konstrukt lze pouze na základě literárních či jiných uměleckých děl vůbec vytvořit, neboť díla jako taková jsou vždy subjektivní uměleckou výpovědí, v níž věrné zachycení reality není prvořadým záměrem.

Jako ideální se tedy jeví zlatá střední cesta, představující určité předzasvěcení čtenáře, předpokládající čtenáře mírně poučeného a zároveň ochotného odhalovat detaily obecných situací na základě literárních zobrazení jejich konkrétních podob. Učitel zde pak vystupuje v roli zkušenějšího čtenáře, jenž může pomoci objasnit unikající významy, ne však předem odhalit vše. Ideální míra „předzasvěcení“ žáků do problematiky a dodatečného informování by měla vzniknout na základě spolupráce učitelů jednotlivých na tématu participujících předmětů, jejichž práci zde však nejsem sto suplovat.

Co se týče kompetencí literární výchovy, považuji za vhodné, předvybavit čtenáře určitým minimem seznamujícím s postupy propagandistických textů, ať už jde o přiblížení doktríny socialistického realismu či o nastínění prvků rétoriky nové doby (klišé, nová témata, stylistické prvky, směřování k lidovosti apod.), a dopředu tak upozornit na nástrahy mokřadů, jimiž se budou žáci ubírat.

Pro práci s konkrétními texty je pak potřeba předem vymezit oblast jevů, na které se bude rozbor zaměřovat. Proto na začátek jednotlivých témat uvádím stručnou charakteristiku prvků reality postihujících konkrétní projevy totalitní zvláště v dané oblasti. V konfrontaci s výšečí žité reality zároveň charakterizují propagandou budovaný obraz, jehož odraz bude v ukázkách patrný.

2.5 Výšeče reality

Jak bylo naznačeno výše, dobovou realitu nelze zobrazit v její totalitě, proto je třeba stanovit, jaké momenty budou cílem reprezentace. Téma jako takové generuje řadu oblastí, jež by zasluhovaly stát se onou výšečí reality osvětlovanou z různých stran spektrem materiálů. Vzhledem k omezenému rozsahu své práce jsem byla nucena vybrat pouze tři reprezentativní oblasti, na kterých se pokouším daný přístup přiblížit v praxi. Přiklonila jsem se tak k přístupu preferujícímu pokud možno intenzivní zmapování dílčího tématu, jež samo o sobě zkouší meze daného přístupu, před extenzivním načrtnutím množství témat, jež by sice v souhrnu lépe pokryla

oblast jevů dobové reality, nutně redukovaný materiál by však zůstal na povrchu obrazu skutečnosti.

Vybranými tématy se stala násilná kolektivizace (kulak), mašinérie politických procesů (zaprodanci a rozvratníci) a podmínky vězeňství (mukl).¹² Jde o oblasti, byť ne jediné, kde se silně projevovala zvláště režimní moc. Kolektivizace, započatá v padesátých letech, postihla kompletně celé venkovské prostředí, narušila tradiční vazby společenské i přírodní, odstartovala procesy ovlivňující životy lidí i krajinu dodnes. Politické procesy se staly hlavním podpůrným pilířem nově se etabloující moci, byly nejtvrdším prostředkem politické represe prostoupené absolutní zvláště mocenského aparátu ovládajícího soudnictví, proti níž neexistovalo dovolání. Vězeňský systém je pak v podmínkách padesátých let krajní verzí uplatnění nesvobody na jednotlivci.

---

¹² Jako další oblasti se mimo jiné nabízí tematika průmyslu (zbožštění tovární práce, budovatelství, znárodnování podniků a živností, proměny v průmyslu a ekonomice...), omezení svobod "svobodných občanů" (cenzura, neprůchodné hranice, umělecké doktríny...) či každodennost v realitě socialismu.

3. Textová část

3.1 Kolektivizace - kulak

3.1.1 Situace

Změna vlastnických vztahů způsobila proměnu venkova. Rolníci byli agitací přemlouváni, později různými represemi nuceni ke vstupu do družstev, která ochotně zakládali nemajetní rolníci (tzv. kovorolníci) a funkcionáři KSČ, neznalí praktických zemědělských potřeb. Do družstev, kde se jejich soukromý majetek postupně přeměňoval v majetek kolektivní, o nějž společně pečují všichni a nikdo.

Hospodářské výsledky tomu odpovídaly. Kdo se odmítal podvolit, byl o možnost vstupu připraven konfiskací majetku završující scénář: odhalení nepřátelského živlu, označení nálepkou venkovský boháč neboli kulak, odhalení předem určeného zločinu kulakem spáchaného, uvěznění kulaka, deportace rodiny, zabavení majetku. Rodiny postižených byly vystěhovány z vesnice se zákazem návratu a jednotlivci v dalším životě znevýhodňováni¹³.

Propagandou je venkov vnímán jako problémové prostředí, jako prostor s větší kontinuitou „minulých“ tradic, včetně těch náboženských, ovládaný statkáři svázanými s půdou po několik generací, a tedy neochotnými ke změnám. Ti svým lpěním na půdě, odmítnutím vstoupit do družstva a stát se rovnými s ostatními členy prodlužují vykořisťování pracujících, tedy zaměstnanců svého statku.

Zajímavý je zde propagandou vytvořený motiv dvojí práce - práce oslavované a radostné, tedy té nové, mechanizované a kolektivní, jejíž apoteózou je usměvavý tovární dělník, a naproti tomu práce zmáhající, ubíjející dřiny, jež je přisuzována tradičnímu působení v zemědělství, dobývání zrna z úhoru za pomoci tažného zvířete a rolníkovy rodiny, věčně živořící na pokraji bídy, či lopocení na cizím, z jehož bohatých výnosů pracující stejně nic nemá. Paradoxem je, že techniku, kterou statkáři původně měli, byli postupně nuceni odevzdat¹⁴.

¹³ Podle JECH 2001, KAPLAN 1991b, LAPKA 2000 a materiálů z výstavy Akce K pořádané Národním zemědělským muzeem Praha v roce 2008.

¹⁴ Zemědělská politika stanovovala možnosti získání mechanizačních prostředků. Ty získávaly výlučně státní strojní stanice, a jen omezeně soukromí malovýrobci. Větší zemědělci se z přidělu vylučovali. Připouštělo se sice, aby dřívě nakoupené stroje zůstaly v jejich vlastnictví, měly však být

Venkovská práce je prací porobených, tedy prací nešťastnou.

Venkov je prostorem boje těch, „kteří to myslí s lidmi dobře a vědí, co je ke štěstí třeba“, s těmi, kteří jim v cestě za obecným a nevyhnutelným štěstím všech brání svojí sobeckostí (statkáři), či přímo nepřátelskými postoji (kulaci a duchovní).

Současný stav venkova volá po změně, kterou lze realizovat pouze zásahem zvenčí – technikou a agitací vedoucí k uvědomění. Proti zpátečnickým motivům kostela, velkostatkáře a nezoraných mezí vyjíždí traktor jako „tank míru“ (Kouba 2006), který pomůže i přemůže, jak je kde třeba. Proklamovaným výsledkem je pak obraz zcelujících se lánů, zajišťujících lehkou, neboť mechanizovanou práci radostných družstevníků obživu mírové společnosti.

3.1.2 Texty

Pilařova báseň **Sad míru** se jeví jako vhodná pro uvedení do problematiky propagandistické perspektivy na venkově. V duchu dobové agitace jsou zde tematizovány objekty nové reality (traktorová stanice, družstevníci). Objevují se tu klasické emblémy budovatelského vidění světa – jak na rovině obecně politické (vítězný Únor, vítězství lidu, zbožštění práce – práce pro všechny, radostná budoucnost pro každého pracujícího, ještě neskončený boj za mír, realizovaný lidem proti vnitřním (mamonáři a žháři) i vnějším nepřátelům, premisa vývoje nutně směřujícího k pokroku, akcentace mládí jako nosné síly socialismu – mládí proti zpátečnickému stáří je reprezentováno synem hlásícím se od družstva), tak na rovině projekce venkovské reality (mičurinské ovládnutí přírody z pozice vědy a síly, revoluční mechanizace (traktory) a emancipace (traktoristky), změna vlastnických poměrů (z otroků hospodáři) a kolektivní směřování společnosti - meze jako symbol zášti).

Kohoutovy **Traktorové častušky** představují radostný pól budovatelství, pól vítězící, kde nepřátelé, reprezentovaní farářem a statkářem, jsou objektem usměvavé parodie, nikoli varovného odsouzení. Stávají se symbolem starého myšlení, na které však mládí na traktoru už vlastně nemusí brát zřetel, neboť vítězství je tak jako tak kdykoli dány k dispozici místním traktorovým stanicím pro přednostní využití družstvy a malorolníky (JECH 2001).

jistě. Traktoristé, muži ovládající zázračné stroje, se stávají erotickým symbolem, naplněním milostných představ místních dívek – dvě z nich měly to štěstí, že si je na výpomoc příjezdi traktoristé odvezli k oltáři, aby společně založili traktorové rodiny. Přičemž mezi příjezdem a svatbami tuší čtenář poměrně krátkou dobu - traktoristé jdou doslova na dračku, budování rodin je součástí budovatelského plánu nové společnosti.

Samžikova hra **Tvrdohlavci**¹⁵ je podle mého názoru vhodným podkladem pro diskuzi o posunu představ o vlastnických právech a nárocích. Představuji si na tomto poli možné propojení s disciplínami základů společenských věd.

Jak uvádí text otevírající autorova studijní poznámka, jde o dílo neskrývané politické a propagandistické, dílo, které se nesnaží zachytit určitou jedinečnou realitu, ale naopak vykreslit předem vykonstruovanou situaci a typy postav a naplnit jejich šablony odpovídajícím obsahem. Autor se nijak netají záměrem vykreslit některé postavy jednoznačně negativně, jak si doba žádá. V dobových intencích by to nebylo nic zarážejícího, lehké mrazení však vyvolává sledování toho, co všechno má k tomuto očernění přispívat.

V textu můžeme sledovat tradiční, propagandě vlastní, nekriticky ideální nahlížení družstevních výdobytků (skvělé výsledky družstevního hospodaření - předčasně sklizená úroda oslavená radostnými dožínkami, ušetřené náklady při společném osevu a práškování, vysoké výplaty pro družstevníky (*vydělají si třeba na krásné šaty*); plánovaná stavba družstevních domků – bydlet může každý; skvělé vyvažování v závodní jídelně (*ani ránu bez masa*), nesrovnatelné s poměry v soukromém hospodářství; nereálné pojetí osobního vlastnictví v rámci družstva – každý je i nadále majitelem vloženého pozemku, o nic nepřišel, jen na něm efektivně hospodáří - pasáž zacílená na agitaci; náznak nové společnosti – rovnostářství mezi bývalou čeledí a uvědomělými mladými hospodáři, všichni teď sledují jeden cíl).

Druhou nezbytnou složku tvoří obdaření představitelů třídních nepřátel typickými nešvary (vystupují proti družstvu a zrazují od vstupu ostatní, hledí jen na vlastní prospěch, odmítají v neděli pracovat – není jim líto krásného dne pro práci vhodného, zatvrzele odmítají přijmout pomoc družstevníků apod.). Tato negativní

15 Celý text dramatu na <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=76>

kampaň je však vedena také prostředky, které nahlíženy prizmatem normálně fungující společnosti připadají čtenáři spíše jako prvky třídní nepřátele ospravedlňující či přinejmenším činící jejich postoje pochopitelnými. Posvěcující družstevnická myšlenka se ale natolik cítí silná v kramflecích, že se ani nenamáhá překroutit jednání postav, aby neponoukalo prostý lidský cit pro věci soukromé k ospravedlnění očerňovaných.

Nepřítelem číslo jedna je obchodník, jemuž byl znárodněn obchod, čímž přišel nejen o živnost, ale také o životní standard, na nějž byla jeho rodina zvyklá. Jeho situace je ospravedlňována faktem, že šel proti družstvu (což vzhledem k tomu, jak dopadl, bylo vlastně prozíravé) a dále potřebou, aby výtěžky z obchodu nestrkal do kapsy jednotlivce, ale kolektiv (což je výtku jdoucí proti samé podstatě soukromého podnikání, z hlediska svobodné společnosti neospravedlnitelná). Přesto zde tyto v podstatě normální okolnosti slouží k vykreslení podvratného živlu. Ten svůj antisociální postoj završí zločinem z nejhorších, zhářstvím. Na promyšlenou volbu zhářství jako nejpůsobivějšího postrachu pro vesničany v hledišti, a tedy jednoznačně odsouzeníhodného činu upozorňuje sám autor v poznámce. Pro nezmanipulovaného vnímatele, schopného nahlédnout obchodníkům úděl v jeho tragičnosti, se však tento čin jeví spíše jako projev zoufalé bezmoci než protistátních snah. Dobové publikum, soudíc podle vybraných reakcí uvedených na úvod hry, však takového pohledu nebylo schopno či ho nesmělo dát najevo.

Nepřítel číslo dvě, kulak s nejistými vyhlídkami do budoucna, před zhářem nevaruje, ačkoli o chystaném činu ví. Jeho proviněním je odmítnutí vstoupit do družstva, neláska ke snaše, jejíž otec, nemajetný rolník, v obci družstvo založil a určuje jeho politiku, nespokojenost se synem, který se svojí polovinou hospodářství do družstva okamžitě vstoupil a družstevní zájmy jsou mu přednější než zájmy rodiny. Hospodářova paličatost, shrnutá v hesle, když nemám já nic, ať nemá nikdo, je však opět spíše pochopitelná – sebrali mu stroje, jeho vlastní čeledín na jeho traktor radostně odjel za lepšími družstevními zítřky, půlka vlastních polí je proti jeho vůli ve družstvu, čeledí mu odešla před žněmi, i když jí nabízel přidat a o nějakém hrubém zacházení se hra nezmiňuje (předseda družstva KOFROŇ: *Anča (děvečka) sama chce a národní výbor nemůže nechat na soukromém pracovní sílu. To bychom společné hospodaření do smrti nedosáhli. Vzali jsme ji všem, musíme ji vzít i jemu*). Paličatost je definována jako neochota přistoupit na lepší podmínky hospodaření, což je nakonec svobodná volba každého jednotlivce, v podmínkách

nastupující totality je však vyhodnocena jako zpátečnická, lidu neprospěšná, a tedy trestuhodná.

Smyčka kolem hospodáře se pomalu stahuje – družstvo má na jeho úkor stále více výhod a zároveň pravomocí, například dvojí metr pro statkáře a družstevníky vysvětlují synové jako normální a oprávněný (*družstevníci musí mít proti vám výhody a hodně velké, jinak by nebyl rozdíl mezi těmi, kteří se zapojili a mezi vámi, kteří nám společné hospodaření kazíte*), statkářům se vyměňují pole, která stojí v cestě družstevním lánům, za nesouvislá políčka na kraji obce. Mění se uspořádání společnosti (např. hospoda teď patří družstevníkům a kulaka by ke svému stolu nepustili). A nakonec ani sama rezistence na udržení majetku nestačí - schůze, v níž zasedá i hospodářův syn, se usnesla nevzít boháče do družstva, i kdyby nakonec chtěli (*KOFROŇ : Všichni jsme došli k tomu názoru, že už je pozdě. Teď, když nemůže s místa, bylo by mu družstvo dobré... A pak, družstevníci už odvykli selské nadutosti a zvykli si vážit sebe a své práce. Družstvo není přece děláno pro vesnické boháče, a tak jsme si řekli, že bez tebe, Kabourka a Holýho také budeme a že vás už mezi sebe nevezmeme.*), což v důsledku znamená konečnou ztrátu hospodářství, o které se již nebude možno v nových podmínkách efektivně starat, a nestarat se soukromé, je stejně trestné, jako nestarat se o společné, obilí, ať vyrostlo kdekoli, patří všem.

Hospodář Kabourek, jenž se nachází ve stejné existenciální situaci, se odmítne podvolit výměně pozemků a dovolí si ze svých polí vytahat vytyčovací kolíky, načež je za své *postavení se celé vesnici* napaden srocením lidu. Atmosféru situace vystihuje Vojtova replika (*VOJTA (výbojně): Proč vytahoval kolíky, které tam byly dány úředně. Proč se neodstěhoval z vesnice, když je jejím nepřítelem?*), absurdně požadující po hospodáři, který se nechce zúčastnit kolektivizace, aby na základě sebekritického ohodnocení svého protispolečenského přístupu pro sebe dobrovolně vyvodil důsledky a vystěhoval se. Po střetu s mocí úřední je nakonec odchod z vesnice jediným východiskem, stále je to však odchod dobrovolný (tedy ne úřední vystěhování), vynucený nemožností po svém zvrhlém činu ve vesnici setrvávat.

Kulaci jsou tedy vyřízeni. Celá situace je však důsledně zahalena v jakémsi zjemňujícím oparu zaslouženého a nakonec ne příliš krutého trestu.

A divák? Opět se počítá s jeho sympatiemi k načrtnutému vývoji a užitým opatřením. Kde však zůstal obecně lidský smysl pro soukromý majetek?

Petr Fideius (FIDELIUS 1998) zmiňuje, že i sebepropagandističtější řeč není ze své řečové, a tedy transcendentní podstaty (vždy přesahuje toho, kdo jí užívá) schopna naprosté lži, vždy v sobě nese, byť nechtěně a skrytě, stopy pravdy. V tomto případě, kdy propagandistická snaha byla od začátku zřejmá a veřejně v úvodu přiznaná, nakonec rovněž nedošlo k naprostému převrácení reality. Přes všechnu snahu je tedy možno zahlédnout přirozené reakce těžce postiženého člověka.

Čtenáři se mohou prostřednictvím hry seznámit s praktikami, které měly zajistit rozšíření družstev, jsou zde však zmíněny pouze lehčí formy nátlaku (zabrání strojů, odvedení pracovní síly, výměna polí, dvojí metr, dobrovolné vystěhování). Hra tak končí době neodpovídajícím dobrovolným odchodem na odpočinek k synovi a předáním polí družstvu. Tvrdší opatření, k nimž v případě větších hospodářství zpravidla došlo – stíhání hospodáře, zabavení majetku, nucené vystěhování a umístění na pomocné práce do rostlinné výroby na vzdáleném státním statku, zůstávají skryty patrně proto, aby jejich stín nekazil vidinu radostné budoucnosti.

Jisté stíny však na dnešního čtenáře, znalého reality 50.let, padnou stejně. Například z repliky hospodáře (LEBEDA: *Ale dokud mě nedáte zavřít, do té doby vaše družstvo nedostane ode mně ani píď půdy.*), jež má naznačovat jeho do extrémů jdoucí paličatost, s přihlédnutím k realitě se však jeví jako nechtěný náznak reálných konců. A podobně replika Jindřichova (JINDŘICH: *No, snad nebude tak zle. Když tatínek nezapálil, nemůže mu to nikdo dokázat. Přece věříte ve spravedlnost.*), která má nabudit dojem legálnosti všech družstevních postupů, které přece nepřijíjí žhářství nevinnému, byť je to nepohodlný kulak, se s přihlédnutím k pojetí spravedlnosti v procesech té doby, které velkou měrou zasáhly právě zemědělský lid, jeví jako škodolibý škleb. Podobně groteskní je i agitační úloha syna – faráře, zcela podporujícího komunistickou myšlenku. Zdá se to až s podivem, že tomuto reakčnímu živlu svěřil autor hry tak zásadní a chválihodnou úlohu, místo aby se vypořádal s kulakem i duchovním naráz, jak bylo v té době zvykem.

Kozákova **Mariana Radvaková** je milostným příběhem z východoslovenské raně socialistické vesnice, v němž Mariana opustí svého muže Michala, syna kulaka, který jí svou hrubostí a neláskou dělá ze života peklo, a rozhodne se pro život s milujícím a ochranným traktoristou, komunistou Jankem. Klasický motiv

trojúhelníku je zde rozehrán na pozadí nové reality, což určuje už rozdělení rolí kladných a záporných postav.

Zcela záporná je celá Radvakova rodina – kulaci, kteří svou úrodu prodávali načerno (s.25), proto neplnili stanovené dodávky, a do družstva vstoupili až poté, co neměli na zaplacení pokuty (s.37). Jejich syn Michal pak rodiče nenávidí, neboť ho vstupem do družstva připravili o vlastnictví půdy, která měla přejít na něho (s. 22), zároveň nenávidí i družstvo, přestože mu poskytuje nebývalé finanční možnosti, díky nimž se s Marianou zmůžou na stavbu vlastního domu (s.44). Ve vesnici jsou i další hospodáři, reprezentováni sousedem Štofou, kteří družstvo rovněž bojkotují, ale dodávky plní (patrně aby autor poukázal na jejich splnitelnost). Jsou to tedy postavy morálně čisté, nicméně pomýlené a zpátečnické, které se ve své rezistenci vůči družstvu udržují za pomoci náboženského kultu (s.65). Podobně zpátečnickou pozici obsazuje Marianina matka, tlumočnice tradiční venkovské morálky po vzoru, tak tomu vždycky bylo a co by tomu řekli lidé.

Na kladném pólu stojí jednoznačně Mariana, původem z chalupy, tedy nemajetného stavu, která se umí v práci ohánět a ve své touze po alespoň minimálním štěstí v despotických podmínkách manželství ledacos překousne. Její trpiteltská úloha v nepřátelském hnízdě vzbuzuje po celou dobu četby soucit. Marianiným ideálním protějškem je Janko, syn obecního pastýře (s.81), traktorista přijíždějící z traktorové stanice, výspy nových technologií na zaostalém slovenském venkově, komunista, který ke všemu přistupuje s jasnou logikou nové doby, nezatíženou tmářstvím minula. Logikou, v níž se žena porušením manželského slibu na veřejnosti neznemožní, ale naopak osvobodí a vyváže pro šťastné příští (s.103).

Úloha traktoristy Janka coby katalyzátoru v Marianině osudu jen naplňuje schéma naznačené Karlem Koubou ve stati Tank míru (KOUBA 2006). Traktor a jeho řidič se stávají novými hrdiny, přivážejícími na vesnici nové pořádky a možnosti. V Kozákově textu je traktor jakýmsi doplněním Jankovy postavy, odlišuje jej od ostatních postav a do určité míry ho privileguje (snad podobně jako vlastnictví určitého kouzelného předmětu hrdinu pohádky). Specifikuje jeho úlohu při společné práci, Janko a jemu svěřený traktor ulehčují práci ostatním, jsou tam, kde je potřeba, po vykonání práce zase spěchají jinam, na poli pak zůstávají ostatní, kteří svojí manuální a jaksi nekvalifikovanou (vůči práci traktoristy) práci dokončí společné dílo. Traktor je také Jankovým výlučným dopravním prostředkem, díky němu může Janko na vesnické poměry v rekordně krátkém čase přivést léky pro

Marianina syna či vzít Marianu do traktorového hájemství, užít si v intimitě kabiny její vzácné blízkosti a posléze ji zavézt domů či na konec naložit Marianu se synem a jejich pár věcmi a vyrazit vstříc nové šťastné budoucnosti, do níž se jim podařilo z nepřátelského prostředí vesnice uniknout díky Jankovu přeložení na jinou traktorovou stanici.

Sečteno a podtrženo z hlediska kulacké optiky, zvolené jako reprezentativní výsek venkovské reality padesátých let, máme v Marianě Radvakové co dělat se zatvrzelým kulakem, kterému se však opět zas tak moc nestalo, byl pouze nucen vstoupit do JZD, tedy odevzdat svůj majetek kolektivu a dál se na jeho společném obhospodařování podílet. Pracuje teď pouze jako ostatní.

To starý Hazděra na tom byl hůř. Jeho záporný vztah ke družstvu (s.142- 145) byl potrestán zabavením majetku, vystěhováním, v podstatě doživotním zákazem návratu do vesnice, nucenou prací v chovu býků ve vzdáleném JZD (s. 7-15). Perzekuci členů rodiny se snaží zabránit naprostým zpřetrháním vazeb a tento způsob péče o rodinné štěstí se mu po ztrátě hospodářství stává jediným smyslem života (s. 21-30).

Mojmír Klánský otevírá ve **Vyhnanství** vhléd do duše sedláka spjatého s půdou a hospodařením hlubokým, generacemi předávaným poutem. Člověka odmítajícího účast na nefungujícím družstvu, kde se hospodaření nemůže dařit, člověka těžce nesoucího ztrátu svého gruntu, ale nakonec vzorně pracujícího na státním statku (jednak aby jeho dobrá pověst ulevila rodině, ale také proto, že svoji práci neumí dělat jinak než poctivě) (s.39-43). Člověka, jemuž se na sklonku života naskytla příležitost opět po svém hospodařit, byť tajně a v malém. Vzhledem k minimálním potřebám jediného spotřebitele a paradoxní nemožnosti s výtěžky volně nakládat, vzniká model hospodaření pro hospodaření samo, tedy čistě pro uspokojení duševní potřeby správného nakládání s věcmi. Toto „podzimní hospodářství“ pouští po letech útlaku ke slovu ducha moudrého hospodáře s rozmyslem a v duchu tradic pečujícího o vše kolem. Možnost pokračování v rodem svěřeném úkolu přináší nečekanou obnovu fyzických sil, úlevu, smíření a pozdní naplnění života. Potencialita opětovné ztráty je však pro hospodáře něčím, co již není podruhé schopen překonat.

Ukázky zachycují střet selského člověka s totalitní mocí (agitace do JZD,

vystěhování, postihy rodiny, pozice kulaka na statku), avšak pro pochopení vnitřní tragédie selského stavu je vhodná kniha jako celek.

Na kolektivizační křivdy, zasahující až do současnosti, se snažil upozornit Jiří Hájíček ve svém románu **Selský baroko**. Spousta majetkových zločinů z padesátých let skutečně není stále odčiněna, restituenti marně čekají na navrácení ukradeného majetku, který se mezitím rozpustil v neprůhledných převodech mezi předrevolučními a porevolučními družstvy.

Archivář pátrající v jihočeských vesnicích po okolnostech zničení několika selských rodů zde odkrývá nezhojené rány venkova – zlá minulost dál leží na dně lidských duší, křivdy stále nejsou odčiněny. Nachází propletení velkých a malých dějin – v osudu sedláků se protly záměry státem plánované Akce K (kulak), tedy likvidace selského stavu, s vyrovnáváním účtů uvnitř vesnické komunity, které jsou v románové současnosti důvodem k personifikaci dobové viny a msty na jednotlivci. Záminkou pro zatčení několika nepohodlných sedláků bylo udání ženy, míněné jako osobní msta jednomu z nich, který ji přivedl do jiného stavu a nechtěl si ji vzít. Vnučka jednoho z postižených bere po letech to, co považuje za spravedlnost, do svých rukou.

V ukázkách jsou shrnuty osudy dvou kolektivizací postižených sedláků, představujících dva možné póly vyrovnání se s tragickou situací. Zároveň jsou na jejich příbězích dobře pozorovatelné skutečnosti odpovídající kolektivizační praktiky.

Hraný film

Film **Smuteční slavnost** režiséra Zdenka Sirového a scénáristky Evy Kantůrkové zachycuje ve třech obrazech přípravu pohřbu vysídleného kulaka situovanou do roku 1965, okolnosti násilného vysídlení v padesátých letech a průběh pohřbu samého.

Sama realizace pohřbu v místě původního působení sedláka je manifestací proti režimním mechanismům, které zničily jeho život a které se ani po deseti letech stále nevrátily do normálu, což dokresluje už sám fakt, že je nutno žádat o povolení

k vypravení pohřbu místní stranické orgány. Atmosféru pokřiveně omezených možností svobodných činů ilustruje postava kněze, který by se nerad zapletl do choulostivé věci, přestože proti zemřelému Janu Chladilovi nic neměl a uvědomuje si nespravedlnost, jež ho potkala. Protiklad tvoří postava Tonky (ženy funkcionáře, který vysídlení organizoval), představující jakési neposkvřené svědomí, posuzující situace prizmatem nezkalených morálních hodnot platných ve fungující lidské společnosti – odmítá například užívat věci ukradených z Chladilova stavení po jeho nuceném odchodu. Při rozhodovacím procesu nahlíží divák do působení stranických struktur, rozhodujících dennodenně o osudech místních lidí. Pohlaváři se obávají posmrtného návratu Chladila coby mučedníka, jenž bude v povědomí obyvatel vesnice připomínat starou křivdu, oficiálně stále interpretovanou jako nutné a obecně prospěšné řešení umožňující kolektivizaci vesnice.

Okolnosti nuceného odchodu jsou vlastně až žalostně prosté – Chladil, přestože k půdě přišel až sňatkem se svou ženou Matyldou, tvrdě odmítá kolektivizaci, na schůzích vystupuje veřejně proti a nabádá k tomu i ostatní sedláky, připomíná sliby, že u nás kolchozy nebudou, a na závěr jedné takové emotivní pře vystřelí za odjíždějícím agitátorem (Januš), což je patrně záminkou pro vystěhovací dekret. Tedy za nesouhlas zabavení veškerého majetku. Scénu odjezdu ze statku na voze naloženém nejn nutnějšími věcmi doplňuje sháňlivé působení souseda z pazderny, který zastával v místě úlohu pověřence označujícího kulaky hodné vystěhování, zachraňující státu majetek, aby se vzápětí ocitl v jeho chalupě.

Pohřeb se pak opravdu stává manifestací, zúčastní se ho lidé ze širokého okolí, přestože Chladil nebyl za života pro svou náturu lidmi vnímán nijak pozitivně, jeho osud je symbolem dobových nezákonností.¹⁶ Zároveň je účast v průvodu projevem úcty k Chladilově ženě, která opustila rodný statek, i když nemusela (dekret byl určen pouze Chladilovi), a následovala svého muže do nového působiště, do nuzné cimry na vzdáleném statku.

Film vznikl na základě stejnojmenné novely Evy Kantůrkové, vydané v roce 1967. Oproti knize však vykazuje značný posun, daný již přemístěním centra pozornosti. V předloze je klíčovým osud Januše, předního místního funkcionáře,

---

¹⁶ Film byl dokončen v roce 1969 a okamžitě putoval do trezoru, premiéru měl až po dvaceti letech. Sílu tragického vyznění podtrhuje reálná situace doby natáčení. Stovky komparzistů představujících smuteční průvod manifestovaly svou účastí de facto skutečně a to proti okupaci Československa v roce 1968, zároveň šlo o lidi z okolních vesnic, tedy přímé účastníky a pamětníky násilné kolektivizace.

skládáný v mozaice úhlů pohledů několika vypravěčů, v němž Chladilův pohřeb hraje pouze úlohu jakéhosi katalyzátoru zapříčiňujícího v konečném důsledku předákovu smrt. Tato smrt, avizovaná již v úvodu textu, završující bouřlivý život charismatického vůdce vesnice, který hnán silou komunistické myšlenky a ve snaze jí vyhovět nezůstává čistý, přesto je však jakýmsi svým lidským heroismem vlastně ospravedlňován, je tak s Chladilovou smrtí stále konfrontována. Chladilův trpký osud je v této konfrontaci jaksi zlehčován jeho veskrze negativními osobnostními rysy, nejpečlivěji vykreslenými právě jeho ženou Matyldou (jejíž dobrovolné opuštění statku je zde podáno jako akt msty, ne solidarity).

Film oproti tomu akcentuje právě osud manželů Chladilových, monumentálně sklenutý do oblouku ne nepodobného antické tragédii. Ostré hrany charakterů postav jsou zde obroušeny, výpověď tak nabývá obecnější platnosti.

Podobně monumentální je Procházkova novela **Svatá noc** zachycující na minimálním půdorysu jednoho dne, štědrého dne roku 1950, mysteriózní drama vyrůstající z podhoubí zkolektivizované vesnice. Děj vrcholí půlnočním průvodem na mši iniciovaným bývalou řádovou sestrou. Ten se mění v davovou náboženskou psychózu, zlomenou až rouhačským činem zfanatizované jeptišky, a v pokus o zvrácení nově nastolených třídních pořádků, předem odsouzený k neúspěchu.

Pro sledované téma je příhodná ukázka z první kapitoly, jež je jakýmsi prologem popisujícím událost z předcházejícího podzimu - nucený svod dobytka do družstevního chléva zakončený násilnou smrtí kulaka Konvalinky, který raději svá zvířata i sebe zastřelil. Text zachycuje absurditu situace celé akce, kdy hospodáři musí demonstrativně odvádět svůj dobytek špalírem vesnice za zvuků kapely a organizovaných díků školních dětí, pozorování autobusem milicionářů připravených zakročit.

Procházkovo vyznění je o to silnější, že rozvržení kladných a záporných sil u jednotlivých typů postav (stran konfliktu) není jednoznačné.

Filmový dokument

V atmosféře Pražského jara roku 1968 natočil Jan Špáta **Nezorané meze**, půlhodinový reportážní dokument o dopadech kolektivizace zemědělství. Hovořil

s několika rolníky, kteří odmítli vstoupit do družstva a zaplatili za to živořením na vzdálených, neúrodných políčkách. Mluvil i s důchodkyněmi, které celý život dřely, nejprve na svém, které odevzdaly družstvu, potom na družstevním, ale stát jim přiznal tak malý důchod, že jim nezbylo než ve vysokém věku pracovat; s obyčejnými lidmi, kteří popisovali dopad znárodnování na pracovní i lidskou morálku. Komentující hlas otevřeně pojmenovávající dopady kolektivizace poskytuje historický mezí pohled z časové perspektivy vesnice zhruba v polovině komunistické periody.

Práce s autentickými texty

Šumperské vesnické noviny jsou čtrnáctidenníkem vydávaným v roce 1950 Jednotným svazem českých zemědělců v Šumperku, zaměřeným čistě na družstevní činnost a život družstevníků. Jsou autentickým dobovým materiálem umožňujícím udělat si představu o družstevní budovatelské rétorice a realitě nové vesnice. Příspěvateli jsou různí vesničtí dopisovatelé, jejichž lidovost více či méně zdařile žongluje s nezbytnými dobovými hesly a obraty.

Vedle sledování průběhu a výsledků sezónních prací v tom kterém JZD a udílených převratných pěstitelských rad a výzev se čtenář seznámí také s reakční činností zpátečnických živlů, masově realizovanou soukromníky skrze neplnění stanovených dodávek, u kulaků v řadách družstevníků snahou o rozklad zevnitř.

V ukázkách uvádím pro názornost jedno celé číslo a dále několik článků s typickými tématy¹⁷.

---

17 V ukázkách jsou prezentovány i články, od jejichž rozboru jsem pro nedostatek prostoru upustila. Na tomto místě uvádím alespoň jejich stručné charakteristiky usnadňující případný výběr materiálu:

Hlad po kultuře (č.11), **Filmová jeseň na vesnici** (č.18) – distribuce tendenčních filmů a jejich povinně-dobrovolná recepce

Chápe špatně JZD (č.17) – vytáčky při odvodu dobytka do společných stájí

Družstevníci se radují z vykonané práce (č.17) – průběh organizované zábavy

Na besedě s traktoristy (č.15) – traktoristé jako nová sociální skupina, zábava, politické informace

Soutěž JZD v jarních pracích (č.3) – podmínky socialistického soutěžení

Čest a sláva JZD, ČSSS a rolníkům, kteří splnili dodávkové normy – seznam kolektivů plnících a jednotlivců neplnících

Odhalený vesnický boháč (č.6) – kterak byl boháč dopaden a potrestán, to budiž návodem v ostatních případech (navíc zločin váže zločin – kulakův otec sedí ve vězení za přechovávání nepřátelských živlů)

Články a hesla z čísla 8:

Soutěž v žňových pracích

Socialistická soutěž je hybnou silou stále se zvyšující výroby v průmyslu i zemědělství. Závdavkem k soutěžení se stává jakákoli aktivita, vše se stále porovnává, vyhodnocuje a vyhlašuje (obecně je otázkou pravdivost uváděných celorepublikově vysoce nadprůměrných hodnot).

Pozor na amerického brouka mandelinku!

Mandelinka bramborová byla příčinou rozsáhlé kampaně, jejíž okolnosti a prostředky uvádí Vladimír Macura (MACURA 1992): v červnu 1950 byly *dle zpráv tisku* zachváceny příhraniční oblasti sousedící s nepřáteli socialistického zřízení mandelinkou bramborovou, škůdce se vyskytoval i ve městech a kolem komunikací, což spolu s nálezem lahviček svědčí o tom, že k nám byl brouk zavlečen západními imperialisty. Jde o útok s cílem zmařit práci místních zemědělců (mandelinka pustoší úrodu brambor), lid je volán do hromadného boje proti škůdcům (z lidské i hmyzí říše).

Vyhlášení boje se časově kryje se začátkem korejské války, obě témata jsou také často uváděna zároveň a ve vzájemné souvislosti (do Korey pumy, k nám mandelinku). Texty o mandelince jsou vůbec stylizovány ve „válečném klíči“, mírová práce je napadena temnou hrozbou, z vojenské oblasti je také řada používaného lexika (boj, útok, zachvátit, zdolat, lokalizovat a likvidovat), referování o situaci se často žánrově blíží válečnému zpravodajství.

Mandelinka se stala symbolem nepřítele, protivníka o socialismus usilujícího lidu. V dané kampani se přetvořila v emblém Západu, její vlastnosti se zdály vyjadřovat podstatné rysy imperialistů. Signifikantním znakem byla shledána její „žravost“ korespondující se žravostí imperialistů, využita byla i vizuální podoba zavalitého brouka se žlutými, černě pruhovanými krovkami a černě skvrnitým žlutým štítem. Karikatury proměňovaly pruhy krovek v pruhy americké vlajky a hmyz personifikovaly přikreslením rekvizit charakterizujících zevnějšek západních nepřátel (cylindr, vycházkový klobouk či generálská čepice). Opačně pak docházelo k opatření lidských nepřátel atributy z hmyzí říše, tedy k jejich pomyslnému snížení až na úroveň hmyzu. Západ byl karikován v groteskní říši nicotné živočišné havěti, sice možná v říši nebezpečnou a rozhodně odpudivou, ale současně stejně nepochybně předem odsouzenou k záhubě.

Mandelinková kalamita na našem území zapadla do obrazu ostře polarizovaného světa a byla přiřazena pólu zla. Mimo jiné tomu napomáhala už z ruštiny pocházející označení "americký brouk" (živočišný druh *Leptinotarsa decemlineata* původně pochází z centrální oblasti Severní Ameriky, odkud byl do koloniální Evropy zavlečen spolu s bramborami, k masivnímu rozšíření došlo po druhé světové válce v důsledku nárůstu úrovně transportu brambor), tedy označení zahrnující jak původ, tak ideologickou úlohu hmyzu.

Mandelinka se stala součástí obecně závazné obřadnosti neodmyslitelně provázející většinu oblastí nového života: její sběr a ničení nabývaly podoby čestného úkolu plněného manifestačně v průvodech podobných tažení zástupů, byla podnětem k vyhlášení pracovních závazků. Zemědělský škůdce byl vlastně vítaným ideologickým argumentem. Stvrzoval smysluplnost nesmiřitelného rozdělení světa na svět poctivé práce a svět temných úkladů.

V boji jsme však nebyli sami, na pomoc přišel (stejně jako za druhé světové války) Sovětský svaz, sovětsí vědci přispěli pokusy vypěstovat brambor pro mandelinky nejedlý, letci po našich polích rozsévali spolu s chemickými preparáty také stále proklamovaný mír.

Pro ilustraci kampaně kolem amerického brouka se nabízí **reportáž z dobového týdeníku**.¹⁸

Podobnou službu vykoná také další článek Vesnických novin s názvem **Pozor na mandelinku bramborovou!** Praktické pokyny pro likvidaci škůdce tu uvozují politické souvislosti jeho výskytu- brouk je k nám zavlečen americkými imperialisty a jejich agenty, nápor domácí i zahraniční reakce směřující k oslabení zemědělské výroby však bude společným úsilím odražen. Ze závěrečného zvolání tematizujícího existenci boje vedeného proti něčemu pro něco vane zmechanizovaný duch doby – to ten boj pro výživu lidu zajišťovanou zemědělskou výrobou.

V čem tkví nedostatky v našich JZD

Klasická ukázka, jak zabít dvě mouchy jednou ranou – ospravedlnit nefungující družstva a uštvět ránu třídnímu nepříteli. Kostrbatě konstruovaný text volá po jazykovém rozboru, v jehož síti by uvízly mimo jiné i gramatické chyby.

¹⁸ Reportáž je možno dohledat na <http://www.youtube.com/watch?v=2jipXKSoGi4>

Pokusím se zde o poodhalení dobové rétoriky užívané v souvislosti se vstupem kulaků do družstev, důraz kladu na konotace pojmu tzv. dobrovolnosti:

expoziční: kritická palba reakce s cílem vzbudit nechuť zemědělců ke kolektivní práci;

družstva opravdu bojují s nedostatky, ale ne z důvodů uváděných reakcí ústy vesnických boháčů, jiných nepřátel socialistického zřízení a lidí ve vleku našich třídních nepřátel (*argumentace těchto neuvedena*).

pravý důvod neúspěchu: do JZD se vetřeli lidé, kteří tam nepatří;

chybou bylo získávání zemědělců do družstva tlakem (nebyla dodržena přísná zásada dobrovolnosti společné práce) *neměli je represemi nutit?*, do družstva se dostali lidé smýšlející proti všemu pokrokovému, včetně JZD, a to ve snaze zachránit své těžké stroje, které u nich nebyly využity a byly nástrojem ovlivňování malých a středních zemědělců (*premise o zhoubném působení kulaků na vesnici, ospravedlnění záboru techniky*); tito snaží se otočit kola vývoje zpět (*vlastně je chyba, že jim byl vstup umožněn, byl přizván nepřítel; obsah pojmu přísná zásada dobrovolnosti je tedy spíše přísná zásada výběru*).

prohřešky nepřítelů: snaží se ušetřit členy rodiny spravedlivého zásahu společnosti, která odstraňuje sociální křivdy páchané na naší vesnici – dávají děti do výroby, mezeru pracovních sil by chtěli doplnit brigádami (*Kam směřuje sociální zásah? Má to být za trest živoření a dřina v zemědělství, proti níž je práce ve výrobě úlevou? Takže družstevní práce je vlastně trestem.*).

Sedlák odmítá pracovat a jasně tím projevuje svůj poměr k JZD, do kterého vstoupil „dobrovolně“ (*zde se již zcela posunul význam výrazu dobrovolně od "o své vůli" k "s dobrými úmysly" – tedy i nedobrovolnost je vlastně vinou sedláka*).

Selky parádící se do práce neodpracují jednotky, které zbudou na sedřené ženy malých a středních rolníků (*schéma: kdo se parádí, nepracuje, kdo se parádí, vykořisťuje*).

závěr: hlavní příčinou nedostatečné práce JZD je vesnický boháč, který nemoha pokračovat ve vysávání rolníků, vstupuje do JZD (*evidentně záměrně a dobrovolně*), aby ho rozložil zevnitř, přivedl ke krachu a otázku družstevní, která je jedinou možnou formou lepšího života na vesnici zprofanoval (*jedinou formou nátlaku je tedy vlastně existence družstva, která je však vývojovou nutností, tedy tlakem, který nemůže být snížen*).

úkol: vyhnat vesnické boháče. Hodně síly v boji s vesnickým boháčem, upírem vesnice (*a jsme u jádra pudla*).

Slovníček

V daném výseku totalitní reality mohou žáci narazit na výrazy, které jim jsou neznámé či nejasné. Nasnadě je využít pro ujasnění termínů práce s jazykovými slovníky. Podle mého názoru by byla ideální konfrontace slovníků, jež dobou svého vydání spadají do sledovaného totalitního intervalu, se slovníky časově předcházejícími i novodobými a monitorování případného vývoje vymezení obsahů jednotlivých termínů někdy až na hranici vymizení termínu z lexikologických příruček. V souvislosti s daným tématem se nabízí sledovat termíny jako kolektivizace, kolchoz, sovchoz, kolchozník, komsomolec, kulak, kádr, pětiletka, traktorová stanice, záhumenek atp.

3.2 Procesy – zaprodanci a rozvratníci

3.2.1 Situace

Praktiky komunistického teroru nastoleného záhy po Vítězném Únoru drasticky zasáhly do životů statisíců obyvatel Československa. Režim hlásající teorii třídního boje rozvinul boj na všech frontách a záhy odhaloval řady "svých nepřátel", přičemž hledisko třídního a sociálního původu začasto nahradilo hledisko politického postoje souzeného jednotlivce. Jak se brzy ukázalo, nepřítelem, jehož je třeba za halasného (propagandou zajištěného) souhlasu obrozené společnosti zlikvidovat, se mohl stát každý.

Okamžitě bylo mnoho nevyhovujících občanů na základě svévolného rozhodnutí samozvaných akčních výborů připraveno o své místo v zaměstnání či ve škole.¹⁹

---

¹⁹ Karel Kaplan (KAPLAN 1991b) hovoří v souvislosti s první vlnou poúnorových čistek, koncipovanou jako politická msta vítězů nad poraženými, o 28 tisících případů propuštění ze zaměstnání (včetně 4 tisíc dělníků, kteří nepodpořili únorové stávkou), 66 tisících případů odejmutí volebního práva a dále o masovém zbavování funkcí funkcionářů národních výborů, odborů, závodních rad apod. Celkem v první vlně zaznamenává 250 - 280 tisíc postižených dělníků, zaměstnanců a příslušníků středních vrstev.

Čistky byly na denním pořádku, fungovaly jako rychlý zákrok při elementárním projevení nesouhlasu s novými poměry.

V reakci na první režimní krizi, k níž došlo již v roce 1948, je vyhlášen tzv. ostrý kurs proti reakci (tedy nepřátelům, kteří podle propagandy nesou za všechny neúspěchy nového režimu vinu). Jsou zakládány tábory nucené práce, kam jsou protiprávně umísťovány nepohodlné osoby určené pro převýchovu prací. Jsou postihováni živnostníci a kulaci, postupně rušena malovýroba, soukromý obchod a hospodaření, je zaveden dvojitý trh (systém vyšších cen pro příslušníky nepřátelských tříd) a třídní zásobování (přednostní zásobování dělníků přímo v továrnách). Nepohodlné osoby jsou nuceně vystěhovávány z velkých měst.²⁰

Jsou perzekvovány církve a věřící, nuceně internováni členové řádů.

Je systematicky likvidována předúnorová inteligence, tisíce úředníků a odborníků je přeřazeno na nekvalifikovanou manuální práci, jejich místa jsou zaplněna dělnickými kádry bez kvalifikace. "Stará" inteligence je propouštěna také z armády a Bezpečnosti, jejíž stavy jsou rovněž doplněny z řad stranických funkcionářů z výroby, ve funkcích vyšetřovatelů se tak ocitají lidé bez kvalifikace, neznalí zákonů, slepě plnící požadavky nadřazených. Přístup ke studiu je třídně omezen. Dochází k čistkám ve spolcích tvůrčí inteligence, jsou zakazovány publikace a výstavy, ničeny knihy.

Na základě třídního výkladu právních norem se rozjždějí první soudní procesy, jež na základě vynucených přiznání o porušení nového Zákona na ochranu republiky z roku 1948 připraví o život či odsoudí k mnohaletým trestům odnětí svobody za zcela nelidských podmínek statisíce nevinných lidí a navždy tak zasáhnou do života odsouzených a jejich rodin.

V okolí uranových dolů vznikají tajné prostory táborů, kde jsou v nesnesitelných podmínkách zneužívání zadarmo těžce pracující vězni.

Režim uzavírá hranice, jejich nelegální překročení se stává těžkým zločinem vlastizrady a vyzvědačství. Obyvatelstvu nezbyvá než se ve svém nuceném uvěznění pokusit přežít. Vše prostupuje atmosféra strachu, absolutní zvěle a nejistoty. Společnost je doslova paralyzována. Situace navzdory propagované budovatelské jásavosti veskrze neradostná.

Od únorového ustavení režimu do konce padesátých let proběhlo mnoho veřejných i neveřejných soudů, jež odsoudily k mnohaletým trestům zástupy nevinných, politických vězňů, režimem označovaných jako státní vězni.

---

²⁰ Takzvaná Akce B, zaměřená na stěhování reakce z velkých měst, se opírala o zákon o zrušení nájemní smlouvy na byty, ve kterých bydlí osoby státně nespolehlivé. Akce byla zahájena v září 1948 a pokračovala v následujících čtyřech letech, během nichž byly vystěhovány tisíce rodin.

Procesy se staly prostředkem oficiální politiky. Byly pro režim nezbytné jako prostředek umožňující hlubokou a rychlou přestavbu všech společenských oblastí, zahlazování skutečných příčin neúspěchů režimu skrze uvalení viny na nepřátele socialismu, zničení všech forem odporu a šíření atmosféry strachu ve společnosti. Procesy doprovázely každý obrat či kampaň v politice (volby, kolektivizaci, likvidaci městské malovýroby, církevní politiku, výstavbu velké armády...) (KAPLAN 1991b).

Některá z oněch soudních přelíčení byla inscenována jako takzvané monstrprocesy, tedy dokonale sehrané divadlo sloužící k šokování a odstranění veřejnosti, v němž byli obžalovaní donuceni odehrát svůj part. Procesy doprovázela mohutná propagandistická kampaň, založená na zmanipulovaném informování veřejnosti o provinění souzených, průběhu soudu a vynesení rozsudku, dále na získávání uměle vytvořené zpětné vazby v podobě nuceně vytvářených a podepisovaných rezolucí, zachycujících názor lidu, včetně patřičného odsudku a žádosti vysokých trestů pro provinilce. Kampaň se šířila všemi dostupnými prostředky od organizovaného hromadného poslechu rádia, přes sdělení ve všech novinách a časopisech, filmových týdenících, až po řízené debaty na pracovištích a ve školách, první stupeň základních škol nevyjímaje.

Prvním a zároveň největším politickým monstrprocesem byl tzv. proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice, v němž bylo souzeno třináct obžalovaných, představujících zástupce jednotlivých uskupení potenciální opozice režimu, pro účely působivého divadla uměle pospojovaných do organizace, jež měla údajně vyvíjet protistátní činnost.

Šlo o první proces inscenovaný za pomoci sovětských poradců, koncipovaný jako velké spiknutí, kdy po procesu s ústředím následovaly návazné procesy v krajích.²¹ Za vůdce skupiny byla označena JUDr. Milada Horáková, jejíž jméno je v současnosti symbolem justičních vražd padesátých let. V procesu pak byla spolu s dalšími třemi obžalovanými, Janem Buchalem, JUDr. Oldřichem Pelclem a Závišem Kalandrou, odsouzena k trestu smrti a následně jako jedna ze dvou žen v historii prosovětských lidových demokracií z politických důvodů popravena. Proti její popravě protestoval celý svobodný svět, prezident Klement Gottwald však telegrafickým žádostem řady významných světových osobností o milost pro Miladu Horákovou nevyhověl.

Tento proces, výjimečný svým prvenstvím, rozsahem a krutostí, bude dále sloužit jako vybraná výseč reality politických procesů padesátých let.

---

²¹ Po hlavním procesu následovalo 35 procesů v krajích, bylo obžalováno 639 osob, vyneseno 10 trestů smrti, 48 trestů těžkého doživotního žaláře a dále celkem 7830 let vězení. 21 osob bylo zproštěno viny (KAPLAN 1995).

3.2.2 Koláž textů²²

Zákon na ochranu lidově demokratické republiky č.231/48 Sb., platný od 6.10.48²³

Uvádím v ukázkách dva paragrafy zmíněného zákona²⁴, jež sehrály osudovou roli v životech tisíců lidí.²⁵

Jako velezradu či vyzvědačství bylo v následujících letech možno interpretovat libovolnou činnost, jíž se obžalovaný dopustil či se k ní přiznal, a jako takovou ji sankcionovat nejtvrděšími tresty.

Odstavec 1 §1 - velezrada je natolik obecný, že pokryje jakékoli opoziční názory, formulace „zničit nebo rozvrátit lidově demokratické zřízení nebo společenskou nebo hospodářskou soustavu republiky, zaručené ústavou“ zabalila nový režim do ochranného statusu nedotknutelnosti.

Touha po změně politického směřování republiky se stává nejtěžším zločinem, proti němuž je i vražda malým prohřeškem.

Také odstavec 3 §1, stanovující podmínky pro udělení trestu smrti, otevírá vykladačům na lavicích soudců mnoho možností pro uplatnění nejvyššího trestu.²⁶

Odstavec 1 §5 - vyzvědačství hovoří o státním tajemství, kterým se však za jistých okolností stávají i hospodářské zprávy zveřejňované v domácích novinách. Smrt za vyzrazení tajemství hrozí obžalovanému mimo jiné v případě, že je členem organizace, jejímž účelem je vyzvídání státních tajemství. Přičemž v realitě teroru padesátých let může být výše zmíněná skupina vytvořena dodatečně vyšetřovateli v průběhu vyšetřování. Podobně životu nebezpečně může působit zmínění „státního tajemství zvláště důležitého“, „delší doby páchání“, „značného rozsahu“ či „obzvláště nebezpečného způsobu“ páchání.

---

22 Vzhledem k potřebě logického uspořádání materiálů osvětlujících okolnosti konkrétního procesu v určitém chronologickém sledu zde při organizaci popisu ukázek rezignuji na vytváření žánrových skupin.

23 Pikantní je, že na základě zmíněného zákona byli obžalovaní souzeni i za činy, jichž se dopustili v době před platností zákona, což se stalo i v případě doktorky Milady Horákové (IVANOV 1991).

24 Celé znění zákona č. 231/48 Sb. je uvedeno na <http://www.totalita.cz/texty/1948-231.php>.

25 Ne náhodou se organizace někdejších politických vězňů komunistického režimu v Československu od konce 40. do začátku 60. let, ustavená v březnu 1968 v Praze, nazývala K231. Název byl odvozen od zákona, na jehož základě byla většina těchto vězňů souzena. V roce 1990 navázala na činnost K231, zakázané po srpnové invazi, Konfederace politických vězňů Československa.

26 Nutno poznamenat, že skutečnými udělovateli ortelů však nebyli soudci, ať již řádní nebo z lidu, ti byli pouze jejich hlasateli. Výše trestu byla určena ještě před zahájením procesu, na základě doporučení Bezpečnosti a funkcionářů justice, které projednala bezpečnostní komise ÚVKŠČ a výsledek sdělila prokuratuře a soudu. Účast justičních orgánů při průběhu procesu měla pouze budít zdání legality procesů a přidat politickému divadlu na přesvědčivosti (KAPLAN 1991b).

K tomu, co se za státní tajemství považuje, se šalamounsky vyjadřuje odstavec 3 §5. Jde o informace, které vláda tají či které mají v zájmu republiky zůstat utajeny před cizí mocí či před cizími činiteli. U informací, jež mají zůstat utajeny, jde o specifikaci značně nekonkrétní, umožňující postihnout množství na první pohled nezávadných sdělení.

O procesu jako takovém existuje řada historických studií a publikací.²⁷ Pro rámcové seznámení s problémem může posloužit dokument **Rekonstrukce procesu s Miladou Horákovou**²⁸, jehož první část mapuje přípravnou fázi procesu, zahrnující jak průběh vyšetřování, tak inscenování představení, přičemž celkový obraz komponuje jako koláž svědeckých výpovědí, textů protokolů, promluv historiků a dobových zvukových záznamů. Druhá část se věnuje průběhu procesu na základě rekonstrukce skutečných výpovědí zachycených na audiovizuálních nahrávkách, upozorňuje na existenci soudních protokolů, které se v podobě otázek a odpovědí učili obžalovaní z paměti a od nichž jim nebylo umožněno se odchýlit. Cituje směrnici týkající se propagace procesu, rezoluce docházející k soudu po tisících, rozsudek a žádosti o milost adresované prezidentu republiky.

Vladimír Just ve své studii **Teatralita politického procesu aneb "Horáková a společníci" jako divadelní inscenace**²⁹ popisuje průběh procesu pomocí teatrologických kategorií. Inspirací k danému přístupu mu byla nápadná inscenovanost zahrnující přípravu scény, obsazení obžalovaných do rolí a přidělení jim textu k naučení, výstupy jednotlivých postav během přelíčení či režijní záměr celé inscenace. Autor přitom vychází z fragmentu filmového záznamu, pořízeného v průběhu devíti dnů přelíčení. Tento zvláštní úhel pohledu (i když v souvislosti s inscenovaným procesem začátku padesátých let jde o úhel zcela náležitý a trefný) zachycuje, ač novou optikou, přesto však stále stejnou podstatu, kterou je zruďný průběh celé akce, a skrze citace filmových záběrů přibližuje ve zkratce důležité momenty dobového dění.

---

27 Za všechny jmenujme práce Karla Kaplana (KAPLAN 1995) a Miroslava Ivanova (IVANOV 1991).

28 Pořad vysílaný 30. a 31.5.2006 na stanici Radiožurnál ČR je ke stažení na stránkách Českého rozhlasu.

29 JUST, Vladimír: Teatralita politického procesu aneb "Horáková a společníci" jako divadelní inscenace. in Divadelní revue, roč. 17, č. 1 (2006), s.3-32 ; článek je přístupný na <http://www.divadlo.cz/art/clanek.asp?id=10225>

Procesu jako celku se věnuje také nová operní inscenace Národního divadla nazvaná **Zítřka se bude...**³⁰ Libreto díla, které vzniklo na základě studia donedávna nedostupných archivních materiálů, je kompozicí z autentických dobových textů. Autoři inscenací odkazují ke skutečnému procesu, vystavěnému v duchu divadelní inscenace, jež využívala všech možností tehdejších masmédií s cílem zastrašit a násilně sjednotit „pracující lid“. Proces vedený proti Miladě Horákové je tak ústřední postavou opery.

Dílo, které rozvíjí hudební a dramatickou složku na základě autentických textů, přímo vybízí k zařazení do korpusu materiálů zprostředkujících kontakt s daným tématem. Je vhodné k diskusi o umělecké působnosti takto komponovaného celku, na němž lze sledovat postup od reality přes materiál realitu zachycující až k nové umělecké skutečnosti.

Vzhledem k časově omezeným možnostem recepce jedinečného operního díla (jde o operu vytvořenou přímo pro sólistku Soňu Červenou) navrhuji seznámit se s ním alespoň prostřednictvím recenzí. Srovnání spektra ohlasů, jež uvedení opery vyvolalo, poskytne jednak představu o inscenaci samé, jednak může na poli stylistiky a mediální výchovy iniciovat debatu o žánru recenze jako takovém, o podmíněnosti dané zaměřením média, v němž je příspěvek uveřejněn, a o míře zdařilosti jednotlivých ukázek.

Výpověď Františka Přeučila in Miroslav Ivanov: *Justiční vražda aneb Smrt Milady Horákové*

O procesu a o tom, co mu předcházelo a po něm následovalo, vypovídá v procesu odsouzený František Přeučil, spolupracovník Milady Horákové ze skupiny Šestka, která organizovala další činnost členů zrušené strany národně socialistické. Jde o autentický pohled přímého svědka, vypovídajícího z pozice oběti totalitní moci, oběti, jejíž život mohl skončit stejně jako život Milady Horákové.

Popisuje okolnosti vedoucí k Únoru a dále Únorové souvislosti, včetně působení Akčního výboru sněmovny, jež zdecimovalo stavy poslanců nekomunistických stran, a následné transformace původních politických stran do tzv. stran obnovených, tedy s „vůlí lidu“ prověřenými členy. Zmiňuje také osudy těch, kteří nebyli shledáni vhodnými pro pokračování v politické činnosti.

Dále vysvětluje vznik skupiny Šestka, jejímž účelem bylo pokračovat v intencích ideí původní strany národně socialistické, seznamuje s jednotlivými představiteli strany odsouzenými spolu s ním. Zmiňuje hromadné zatýkání 380ti funkcionářů národně socialistické strany, vypovídá o podmínkách ve vyšetřovací

³⁰ *Zítřka se bude...* hudba Aleš Březina, libreto Aleš Březina, Jiří Nekvasil, režie Jiří Nekvasil, sólisté Soňa Červená, Jan Mikušek, premiéra 9. 4. 2008 v Divadle Kolowrat.

vazbě, průběhu výslechů a soudního přelíčení a následně o 14ti letech, jež byl nespravedlivě donucen strávit v různých věznicích lidově demokratického Československa.

Poodhalují se tak propagandou přísně utajované realie zákulisí přípravy procesu, včetně technik, kterými StB připravovala obžalované na odehrání své úlohy v nadcházejícím divadle pro masy.

Výpověď může uvést do problematiky procesu s Miladou Horákovou a nastítnit reálnou situaci, z níž proces vzešel.

O složení vedení záškodnického spiknutí in M.I.: Justiční vražda aneb Smrt Milady Horákové

O rekonstrukci procesu se zde pokusil autor literatury faktu, Miroslav Ivanov. Jeho kniha přibližuje příčiny, průběh, pozadí a důsledky tohoto Stranou zrežirovaného procesu, které se prolínají s životními peripetemi Milady Horákové. Obraz doby sestavuje ze střípků. Metodou se mu stala interpretace archivních dokumentů, protokolů a osobních svědectví, jíž vyvolává v život čas minulý v jeho obecné i čistě osobní rovině. Jeho přístup tak otevírá čtenáři dokonce i prostor vyšetřování, které mělo pouze tři svědky - často neznámého vyšetřujícího, obviněnou, jež si však své svědectví o dané době vzala s sebou na onen svět, a protokol, jenž pořízen vyšetřujícím sice není nestranný, zůstal však svědkem jediným, a tak v interpretaci Ivanova po letech ožívá a promlouvá.

Uvedená pasáž seznamuje se základním rozvržením procesu - s výběrem obžalovaných za účelem dosažení vyváženého poměru hlavních nepřátel Strany. Na základě výpovědi obžalované Antonie Kleinerové a vyšetřovatele Milady Horákové také přibližuje průběh a způsob vyšetřování.

P. Formánková: Kampaň provázející proces s JUDr. Miladou Horákovou³¹

Článek může posloužit jako podklad pro získání představy o společenské situaci v době procesů. Tvoří vhodný pendant k dobovým filmovým týdeníkům a tiskovinám, neboť odhaluje zákulisní mechanismy tvorby propagandou šířeného obrazu reality.

---

³¹ Pracuji zde se zkrácenou verzí článku, publikovaného v revue Paměť s dějiny, periodiku vydávaném Ústavem pro studium totalitních režimů. Vynechány jsou výčty citací archivních dokladů podporujících jednotlivé závěry, myslím, že pro představu o situaci postačí ponechané reprezentativní příklady. Celý článek je ke stažení na <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/0701-20-41.pdf>.

Proces, který odhaloval nepřátele socialismu, se měl stát „školou našeho pracujícího lidu“, nikdo neměl (nesměl) zůstat na pochybách, co si o nepřátelích myslet. Byl proto doprovázen kampaní, jejíž tajné pokyny se po stranických strukturách šířily do všech koutů republiky. Předem pečlivě vybrané informace o průběhu procesu a odhalených obłudných záměrech nepřátel doslova zaplavily zemi. Vycházely v novinách, posléze vylepovaných na veřejných místech, hřímaly z rádia i místních rozhlasů, z letáků, z plakátů, besedovalo se o nich.

Reakce lidu se bedlivě sledovaly a hlásily ústředí. Lid musel svůj „správný přístup“ prokázat a „svou vůli“ vyjádřit manifestačně, nejlépe podepsáním rezolucí tvrdě odsuzujících zrádce a požadujících pro ně vysoké tresty. Jejich činy bylo třeba demonstrativně překonat vlastní zvýšenou pracovitostí, v době jásavého budovatelství zastoupenou proklamací pracovního závazku. Rezoluce byly otiskovány v denním tisku a zjištěná „vůle lidu“ se tak stává prostředkem dalšího ovlivňování mas. Rezoluce přinášené v koších do soudní síně byly rekvizitou sehraného divadla, obžalovaným zprostředkovávaly jednoznačný odsudek a nenávist, jež mělo dle scénáře obyvatelstvo masově pociťovat.

Ušetřeny nebyly ani děti, nenávist k třídnímu nepříteli se stala součástí učiva a rezoluce vhodným prostředkem k procvičení psaní.

Jak již bylo naznačeno, způsob sdělování a podoba informací byly zcela podřízeny potřebám Strany. Při manipulaci s realitou se pak nejlépe osvědčily rozhlas a tisk, jež ve svých komentářích mohly operovat neautentickými výpověďmi a realitu dle potřeby překrucovat. Naopak film se ukázal být méně vhodným prostředkem, neboť autentické záběry ze soudní síně, byť byly pouze útržkovité, nevykreslily obžalované v dostatečně zruďném světle, hrozilo dokonce, že by mohly v divácích vyvolat zcela nežádoucí soucit.

Bezrestně mohly svůj nesouhlas s procesem a rozsudky vyjádřit pouze zahraniční osobnosti. Mnoho z nich neváhalo protestovat a telegraficky žádalo o milost pro odsouzené. Zahraniční rozhlas upozorňoval na nesvobodu provázející schvalování Stranou nadefinovaného nenávistného postoje, protest se v domácích podmínkách stal záležitostí ohrožující existenci jedince i jeho rodiny.

Nesouhlas in M.I.: Justiční vražda aneb Smrt Milady Horákové

Příklady občanů, kteří se nebáli projevit svůj nesouhlas se zvůlí demonstrovanou procesy, uvádí také Miroslav Ivanov. Jde jednak o odmítnutí rezolucí žádajících smrt pro odsouzené a dále o příklad soukromého vyjádření názoru, jež bylo nahlášeno Bezpečnosti a stalo se podkladem pro odsouzení k odnětí svobody. Ivanov v této

souvislosti cituje osudné názory dotyčného a čtenář si tak může udělat obraz o tom, jak málo stačilo, a zároveň o skutečných názorech vyskytujících se ve společnosti.

Podobně vyjádřil svůj nesouhlas s popravou doktorky Horákové vypravěč prózy Alexandra Klimenta **Nuda v Čechách**, který tento čin staví do řady prohřešků, jimiž on sám a jeho rodina protestovali proti režimním pravidlům (tematizuje například návštěvy kostela, neúčast ve volbách, otcovo prohlédnutí po popravě Slánského či znárodnění živnosti). Provinění poškozující kádrový profil pak měla negativní vliv na jeho pracovní kariéru. Celý text je jakousi rekapitulací uplynulého života, situovanou do konce šedesátých let, vyvolanou možností odchodu do emigrace, která nutně nastoluje otázku, co vše by zde bylo nutno zanechat.

Rezoluce³²

První uvedená rezoluce promlouvá za zaměstnance gumařských závodů Rubena. Žádá nejvyšší tresty pro vlastizrádce, kteří se provinili proti lidově demokratické republice a tedy dělnické třídě, která za vznik republiky platila krví v předchozích státních uspořádáních, jejichž existenci měli tito vlastizrádci na svědomí. Nynější trest je tedy vlastně se zpožděním stihne za jejich činy z doby od první republiky do vítězství lidu. Text rezoluce tak paradoxně postihuje reálnou situaci, kdy skutečným důvodem k likvidaci nebyly pokusy o rozvrácení nového systému, ale sociální role a politické názory, které obvinění zastávali v době dlouho před Únorem.

V souvislosti s textem rezoluce by bylo dobré zauvažovat o skutečném podílu dělnické třídy, oné mantry popřevratových let, na událostech vedoucích k Únoru. Byl by na místě širší rozbor situace (důvody a dopady dělnických stávek za první republiky, pracovní podmínky té doby, Moskvou řízené poválečné postupné převzetí moci v zemi komunisty, úloha Košického programu, míra spontaneity dělnických manifestací v Únoru, vysoké procento dělníků mezi oběťmi prvních čistek a zatýkání, skutečné podmínky práce v novém režimu při neexistenci odborů hájících zájmy pracujících, proměna sociální základny KSČ v letech po převratu atd.³³) Zpracování takového okruhu však přesahuje záběr mojí práce a spadá spíš do kompetencí odborníka na historii.

Dále je třeba v souvislosti s „trýzněním dělnické třídy v koncentračních

---

32 Zdrojem dokumentů je výše citovaný článek Pavlínny Formánkové.

33 viz např. KAPLAN 1991a, KAPLAN 1991b a další

táborech“ zmínit informaci z výše uvedeného článku P. Formánkové, že šest z třinácti obžalovaných, včetně „hlavy spiknutí“ Milady Horákové, prožilo nacistickou okupaci ve věznicích a koncentračních táborech.

A na závěr ještě podkryjme paradox doby. Obvinění jsou označeni za "zaprodance" úhlavních nepřátel režimu: „kapitalismu, imperialismu a fašismu“. Krátce po válce je hrůza nacistických zločinů stále živá, a odkaz k fašismu tedy vyvolá silné reakce. Soudobí hlavní nepřátelé - kapitalismus a imperialismus jsou tedy ve výčtu doplňovány fašismem, který zajistí negativní konotace. Přestože je krátce po válce, jejíž průběh musí být v živé paměti obyvatel, dřívější spojenci se přes noc ocitají na druhé straně fronty po boku nepřátel³⁴. Hrozba fašismu tak stále hřímala ze všech stran, ve skutečnosti však byly reálné nacistické zločiny posuzovány daleko mírněji než potenciální provinění proti novému režimu. Takzvaní „retribuční“, tedy vězni odsouzení za spolupráci s nacismem, kteří se octli v lidově demokratických lágrech po boku politických vězňů, obdrželi jednak daleko nižší tresty, jednak byli ve výkonu trestu protežováni a zastávali v táborech funkce, jež jim umožňovaly terorizovat ostatní vězně, leckdy z řad obětí nacistických lágrů či příslušníků druhého odboje.³⁵Tato paradoxní situace, kdy byli političtí vězni odsouzeni za činy v duchu imperialismu a fašismu a pak trestáni v podmínkách protežujících tyto „nepřátele“, dobře vystihuje obraz doby znásilněných slov a zničených osudů.

V textu rezoluce následuje pasáž věnovaná závazku: zaměstnanci se zavazují se zvýšeným úsilím pracovat a zvyšovat produktivitu práce, dále pracovat čtrnáct dní údernicky za zvýšení produktivity práce a zvýšení kvality výrobku, což povede k zajištění míru a vybudování socialismu.

Socialistickým pojetím zbožštěná práce se stává odpovědí na všechny podněty, magickým zaklínadlem přivolávajícím mír, tu druhou modlu doby. Člověku vyvstává bizarní obraz mas reagujících na vše bezmyšlenkovitým prováděním úkonů mechanické práce. Rétorika je zde přímo ukázková: ještě větší úsilí, zvýšená produktivita práce, údernická práce za zvýšení kvality výrobku, zajištění míru..., tedy stále usilovněji dále vpřed! Svůj mír si vyrobíme!³⁶

---

34 viz tendenční interpretace světové války jako války imperialistické, v níž jsou vlastně obě válčící strany zrůdnými uskupeními.

35 rovněž v ukázkách v oddíle věnovaném lágrům

36 Bez ohledu na to, že průmysl státu se velkou měrou přeorientoval na těžké strojírenství, zaměřené na výrobu zbraní pro přebujelou armádu a SSSR (KAPLAN 1991a).

Druhá rezoluce je podepsána žáky střední školy v Praze, toho času na škole v přírodě. Žádá nejpřísnější tresty pro rozvratníky vlasti, chválí bdělost SNB a slibuje podobnou bdělost realizovanou žáky samými. V intencích doby jde o nepříliš emotivní proklamaci, bez většího osočování obžalovaných. Zmiňovaný závazek bdělosti však v rámci dobového kontextu není pouhou frází, případy, kdy děti na dotaz pátravého učitele ohlásily nepřátelsky smýšlející osobu, často ze svého blízkého okolí, se vyskytovaly (FORMÁNKOVÁ 2007). Graficky je rezoluce doplněna dětskou kresbou znaku Pionýra a Československého svazu mládeže, nových organizací sdružujících a ideologicky vedoucích mládež.

Autentické materiály

O průběhu procesu existuje několik více či méně autentických záznamů. Přímou v soudní síni byly pořizovány audiovizuální doklady, jichž mělo být dále autenticky použito k manipulativním účelům, což se však záhy ukázalo jako nevhodné. Z autentických materiálů totiž příliš zřetelně vyvstávala inscenovanost celého přelíčení.

Přestože se pamětníci domnívají, že byly v rozhlasě vysílány přímé přenosy, nebylo tomu tak. Pro rozhlas byly použity pouze účelově sestříhané úryvky, v nichž byly některé pasáže nahrazeny redaktorovým shrnujícím komentářem. Závěrečné řeči obžalovaných se nikdy nevysílaly ani rozhlasem, ani nebyly publikovány tiskem. V národním archivu byly nedávno nalezeny tři kotouče originálních záznamů představujících padesát osm minut z osmého dne procesu, tedy právě ona nikdy nevysílaná závěrečná slova. Nahrávky doprovázel také zároveň vzniklý písemný záznam jejich obsahu, zachycující i pokyn k nevysílání. Nalezený úryvek je fragmentem předpokládaného sedmihodinového audio záznamu, jež se zatím nepodařilo vypátrat. O okolnostech nalezení a výpovědích obžalovaných vypovídá **Dokument o nově objevených materiálech v procesu s Miladou Horákovou**³⁷. V osmnáctiminutovém pořadu zazní autentické záznamy hlasu jednotlivých obžalovaných, jejichž výroky jsou komentáři zasazeny do širšího kontextu. Zároveň jsou objasňovány důvody vedoucí k zatajení originálních verzí výpovědí.

---

37 Pořad vysílaný 11.5. 2005 na stanici Radiožurnál ČR je ke stažení na stránce http://www.rozhlas.cz/radiozurnal/zprava/_zprava/202927.

Filmové záběry, od nichž si iniciátoři původně hodně slibovali, se k soudobým divákům nedostaly nikdy, skončily na desetiletí v tajných archivech. Na základě nedávno nalezeného, zhruba šestihodinového fragmentu vytvořil režisér Martin Vadas **Komentovaný letopis procesu** zachycující průřez devíti dny přelíčení.³⁸

Zároveň byly v soudní síni pořizovány stenografické záznamy, jichž se dochovalo zhruba 1800 stran. Konečným výstupem pak byla tzv. **Šedá kniha**³⁹, vypracovaná měsíc po procesu, jež má budít zdání autentického zápisu přelíčení, ve skutečnosti však jde o účelově zmanipulovaný protokol, v němž jsou výpovědi svědků překrucovány, vynechávány a uváděny ve změněném kontextu.

Srovnáváním všech uvedených pramenů za účelem získání pravdivého obrazu procesu se v projektu nazvaném Devět dní zabývá již zmíněný Martin Vadas. Myslím, že podobnou komparaci, i když se zúženým záběrem, je možno využít ve výuce. Vyniknou tak jednak dobové možnosti manipulace informacemi (například na základě srovnání úryvků závěrečných řečí z audiozáznamu s pasážemi z Šedé knihy, na něž se v Dokumentu poukazuje, případně srovnáváním filmových pasáží s Šedou knihou), jednak míra manipulovatelnosti u jednotlivých druhů médií, což je např. pro mediální výchovu téma více než vhodné.

Projev prokurátorky Ludmily Brožové in Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice

Ludmila Brožová měla dle svých slov na starosti morální odsouzení obžalovaných. Svůj projev staví na stranických dogmatech třídního boje - majitelé továren, velkostatků apod. vykořisťují své zaměstnance a sami nemusejí pracovat, tím prokazují jasně protilidový, v nových podmínkách lidové demokracie tedy protistátní postoj a stávají se nepřáteli. Proti nepřátelům lidu je od Února vyhlášen ostrý kurz, na všechny dojde. Proti táboru lidově demokratické mírové práce stojí nenávislný, válkychtivý imperialismus Západu, jemu sloužící uprchlá emigrace a nyní také odhalené spiknutí obžalovaných. Konkretizace úsilí obou táborů vytváří potřebný kontrast - stále rychlejší a efektivnější mírová práce našich pracujících, jež je čestnou povinností každého, jásavým heslem doby, proti organizaci rozvratu republiky.

38 Záznam je k dispozici v Národním filmovém archivu.

39 Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice. Praha, Levné knihy KMa 2008

Nesouhlas s novým uspořádáním znamená příklon k táboru imperialistů, který je logicky přitakáním válce vedené proti našemu lidu. Obžalování se stávají pátou kolonou nepřítele, který znovu zotročí pracující lid.

Brožová využívá sílu názoru lidu vyjádřeného v rezolucích, aby zvýraznila postavení obžalovaných proti všemu lidu. Souzené ženy pak staví do protikladu k úsilí milionů žen v boji za mír. Vykonstruovaný obraz účelově překryje realitu, v níž byly zmíněné ženy dlouholetými organizátorkami a pracovnicemi ženského hnutí a svým prosociálním zaměřením toho pro lid udělaly víc než dost.

Dále je obraz celého světa polarizován na tábory pracujících a jejich nepřátel, provinění obžalovaných tak může být pojímáno jako útok proti všem poctivým lidem na celém světě, tedy všem světovým pracujícím.

Na závěr ještě oslava života v lidových demokraciích v čele se Sovětským svazem, prezentovaného jako života bez kapitalismu, tedy kvalitativně lepšího a mírového. Zde se skokem, k němuž se Brožová odrazí z premisy socialismus rovná se mír, kapitalismus rovná se válečné úsilí patrně za účelem šíření kapitalismu a tedy znovuzotročování pracujících, vytvoří absurdní obraz kapitalismu odmítajícího mír jako takový, tedy jakéhosi ďábelského hospodářského uspořádání usilujícího o permanentní válečný stav, aby se vzápětí zaskvěl rajský svět socialismu, ve vší své nadpozemské kráse věčného pokroku a štěstí lidstva. Přelíčení je tak zasazeno do posvěcujícího kontextu ideového boje za celosvětový mír, v němž má být vina obžalovaných posuzována.

Výpověď prokurátorky Ludmily Brožové in M. Ivanov: Justiční vražda aneb Smrt Milady Horákové

V devadesátých letech se bývalá prokurátorka vrací ke svému prvnímu velkému procesu a přibližuje svoje tehdejší přesvědčení, stanoviska a východiska - jak „myslela a cítila“. Sebe samu v počátcích své kariéry charakterizuje jako zajíce, jehož po přezkoušení z přednesu nasadili do stěžejního procesu, kde se angažoval prostudováním a naprostým přijetím tvrzení obžaloby a následným samostatným vypracováním výše zmíněné závěrečné řeči pro účely morálního odsouzení obžalovaných a přiznaného zastrašení veřejnosti. Na utváření jeho stanovisek měl určující vliv hrozivý odpor k nacismu, Leninův nesmlouvavý postoj k těm, kteří dříve bojovali po našem boku a teď bojují proti nám (vztaženo na účast

obžalovaných v protinacistickém odboji), odhalená strašná trestná činnost obžalovaných, dále mínění lidu vyjádřené v rezolucích žádajících tvrdé tresty. Nezviklatelné přesvědčení sice v polovině padesátých let poněkud zakolísalo, pochyby však byly záhy ukolíbány ujišťováním pověřených osob o správnosti celé akce.

Jako největší pochybení v daném procesu hodnotí Brožová trest smrti pro Závašné Kalandru, neboť to byl přece jen levičák a do vlastních řad by se střílet nemělo. Ze stejného důvodu jí „nevyhovoval“ pozdější proces s Rudolfem Slánským a spol.

Vrací se také k popravě odsouzených, jíž byla přítomna, a snaží se vyvrátit ve společnosti kolující nařčení, že se při popravě Milady Horákové chovala nemístně.⁴⁰

V závěru své případné výčitky svědomí přehrává na zkušenější, chytřejší a na vyšších místech usazené inscenátory procesu. Apel na myšlení vlastní hlavou, který zanechává jako odkaz pro příští generace soudců, z nichž řada prošla při školení jejímá rukama, vyznívá v porovnání s celoživotním přístupem Brožové spíše jako nepřesvědčivý pozdní alibismus. Těžko předpokládat, že kdyby měla, tak jak si v závěru přeje, před čtyřiceti lety rozum jako dnes, jednala by v procesech padesátých let, o jejichž oprávněnosti v otázce skutkové podstaty je dodnes přesvědčena, jinak.

Milada Horáková - Dopisy

Na smrt odsouzená Milada Horáková naspala v posledních dnech svého života několik dopisů svým blízkým. Jedním z jejích posledních přání bylo, aby byly dopisy předány adresátům. Přání však nebylo vyhověno, a tak přestože příbuzní opakovaně žádali o jejich vydání, dostala se k nim poslední Miladina slova až po čtyřiceti letech, v době, jíž se někteří adresáti nedožili.

V dopisech vystupuje privátní stránka Milady Horákové, podle měnících se adresátů se proměňuje i ona, jednou je dcerou utěšující otce, podruhé milující matkou udílející dceři poslední rady do života, jindy sestrou odkazující své dítě do péče příbuzných, snachou urovnávající vztah s tchyní, ženou vyznávající se z celoživotní lásky svému pohřešovanému muži. Před čtenářem se tak odhaluje jedinečný lidský život rozdrcený soukolím zruďné moci. Milada Horáková jakožto hlava spiknutí a postava veskrze zpolitizovaná může při zaměření na sledování procesu jako takového vytvářet u vnímatele představu hrdinky a mučednice, tedy

⁴⁰ K tomu viz část věnovaná popravě Milady Horákové

postavy jakoby z jiného světa, než kde se odehrává utrpení běžných lidí. Její utrpení se může zdát až nadreálným, jako by se, když umírá mučedník, nedusil člověk. Dopisy tento obraz narušují, vrací svou autorku mezi jedinečné lidské bytosti, jejichž skonu předcházela život nezasvěcený pouze naplňování hrdinského osudu, ale také běžným každodenním starostem a osobním vztahům.

Pro ilustraci poloh nejintimnějších zde uvádím dopis adresovaný Bohuslavu Horákovi, o němž pisatelka ještě pár hodin před popravou nevěděla, je-li vůbec naživu. Druhý uvedený dopis, je dopisem posledním. Pochází z doby mezi návštěvou rodiny v předvečer poprav a popravou samou. Během návštěvy se Milada Horáková dozvěděla o emigraci manžela a také o těhotenství své sestry, v reakci na to pojmá v dopise svojí smrt jako výměnu za nový život. Blízkým dodává sílu potřebnou pro vyrovnání se s její smrtí, sama se chystá zemřít hrdě a vyrovnaně.

Okolnosti poprav in M. Ivanov: Justiční vražda aneb Smrt Milady Horákové

Výkon trestu začleňuje Miroslav Ivanov do společenské atmosféry onoho červnového dne. Zmiňuje události, které byly tehdy na pořadu dne - Korejskou válku, chystanou stavbu Stalinova pomníku, budovatelství jedoucí na plný plyn, zároveň zpřítomňuje dvě tragické, v minulosti ponořené ranní hodiny odkazem na teplotu a klidný spánek vedoucích činitelů státu. V závěru nechává promluvit průběh zachycující stroze faktografický úřední protokol.

Popravu zachytil také ve výpovědi vězňů pankrácké věznice, kteří se díky zvukům doléhajícím otevřenými okny stali svědky smrti čtyř popravených.

Popravu Milady Horákové mimo jiné tematizuje drama Jáchyma Topola **Cesta do Bugulmy**. Je zde vylíčena v promluvách bizarní postavy bývalého pražského kata, jenž prchaje před celosvětovou katastrofou, předává odkaz rodové profese synovi. Kat lituje porevolučního zrušení své živnosti, láskyplně vzpomíná na „práci s lidmi“ a přitom se vyznává ze svého až citového vztahu k pankráckým šibenícím, v žargonu vystupujícím jako Anka a Tonka.

V souvislosti s Miladou Horákovou poukazuje na obzvlášť zostřenou variantu trestu, spočívající v tom, že byla ze čtyř odsouzených popravena jako poslední. Zároveň se pro vyostření obrazu tragického osudu připomíná její pobyt v Terezíně.

V Topolově podání pak získává postava popravené až mystický nádech, vyjádřený klidem vycházejícím z vědomí věcí posmrtných.

Atmosféru posledních hodin člověka odsouzeného k smrti, ale i atmosféru první poloviny padesátých let je možné evokovat na základě **Doslovného nekorigovaného přepisu návrhu na novou úpravu výkonu absolutního trestu** pocházejícího z dubna 1954. Návrh informuje o dosavadní podobě průběhu výkonu trestu smrti, počínaje eskortováním odsouzeného do věznice Praha- Pankrác a konče uložením jeho zpopelněných ostatků do společného hrobu na hřbitově v Ďáblicích. Jde o oficiální, byť přísně tajnou verzi, takže například tradovaná varianta rozprášení popele formou posypu zledovatělých silnic se zde nezmiňuje. V souvislosti s předcházející ukázkou zaujme zmínka o popravčích, kteří jsou údajně vybíráni z dobrovolně se přihlásivších zájemců různých občanských zaměstnání, za výkon pak honorováni částkou 600 Kčs nové měny.

Dosavadní způsob postupu je podroben kritice, jež se zpočátku tváří jako humanistická a argumentuje ve prospěch zachování psychického klidu odsouzených. Jejich duševní utrpení bylo dosud stupňováno zhruba osmnáctihodinovým čekáním na popravu, dále návštěvami kněze a příjíždějících příbuzných, kteří často nestihnou dojet, takže odsouzení nakonec přistupují k popravě v „nenormálním duševním stavu“. Pro dobro odsouzených se tedy navrhuje návštěvy nepovolovat. Opět se zde nemluví o případech zvrůle a manipulace, kdy příbuzní, kteří třeba s vypětím všech sil dokázali přijet ve stanovenou dobu, nebyli k odsouzenému vpuštěni s poukazem na to, že je již po smrti. A dále že tato stresová situace je vyvolána systémem samým, který pozůstalé včas neinformoval. Nehledě na to, že stres vyvolaný návštěvou duchovního či blízkých může být odsouzenému také ulehčením či poslední radostí. Sama normalita v otázce duševního stavu člověka přistupujícího k výkonu násilné smrti je pak dosti groteskním argumentem.

Vše zmíněné spíše poukazuje k druhému zdroji kritiky, kterým je obava z ohrožení ochrany státního tajemství. Utajovanou informací je hlavně počet osob, na kterých byl trest vykonán, a hrozba vyzrazení souvisí s širokým okruhem osob seznamovaných s výkonem absolutních trestů. K tomu dochází už tím, že jsou popravy vykonávány na jednom místě v republice. Popravu prováděnou na nádvoří věznice pak mohou registrovat jak obyvatelé okolních domů (díky silnému osvětlení

provázejícímu výkonu trestu), tak vězňové ve vězeňské nemocnici (viz výše výpověď uváděná M. Ivanovem). Dále je informován široký okruh příbuzných, hřbitovní správa atd. Zavražděný se tak nemůže lehce ztratit z povrchu zemského, jak by bylo záhodno.

Návrh tedy spočívá v již zmiňovaném zákazu posledních návštěv (teď však vystupujícím ve správném světle), skrytém provádění výkonu trestu, minimalizaci počtu osob, které přijdou s výkonem do styku, vynechání pohřebního ústavu a zapsání smrti popraveného do matriky bez udání příčiny smrti.

Po okázalém, kampaněmi podpořeném zúčtování s nepřáteli lidu v námi sledovaném procesu, kde demonstrativně padaly hlavy, najednou vrah netouží po publicitě a zahlazuje stopy. Ona totiž společnost, byť propagandou neustále masírovaná, rozumí řeči čísel a stoupající počet popravených nepřátel by v jejich očích (a také očích zahraničí) mohl podryvat představu mírově budovaného socialismu. Toho si byli vědomi i čelní organizátoři procesů, a proto dbali na správné načasování jednotlivých přelíčení a vhodné namíchání procesů veřejných a neveřejných.

K zahlazování stop záhy došlo i v souvislosti s popravenými v procesu s Miladou Horákovou. O jejich smrti informovaly noviny strohou větou o vykonání rozsudkem stanoveného trestu. V následujících letech byla jména a osudy popravených tabu, o kterém nebylo radno mluvit.

Tento dluh vůči paměti společnosti se dnes snaží splatit projekt Ústavu pro studium totalitních režimů nazvaný **Dokumentace popravených z politických důvodů 1948-1989**, jehož úkolem je zdokumentovat osudy zavražděných. Projekt je založen na sestavování a zpřístupňování životopisů postižených, souvisejících archivních materiálů, literatury a pramenů. Tímto způsobem mají vyniknout konkrétní lidské osudy, skryté doposud za „anonymitou“ seznamů obětí.⁴¹

Reflexi vědomí existence poprav na pozadí každodenního života tematizuje Věra Nosková v „bildungsrománu“ z padesátých let nazvaném **Bereme, co je**. Vypravěč balancující mezi dětskou a dospělou optikou, jejíž poučenost je umožněna

⁴¹ Projekt je přístupný na www.ustrcr.cz.

skrytě retrospektivním přístupem, ve vybrané pasáži popisuje martyrium rituálu opatrování masa pomocí čtyřhodinového nočního čekání ve frontě. Vypravěč - dětská postava situovaná v čase vyprávění vyzvídá, kdo je to ten Gottwald z rádia, zatímco vypravěč - dospělá postava retrospektivně evokující své pocity z dětství srovnává časové určení čekání ve frontě s paralelním průběhem poprav v sídlení městě. Konfrontuje tak každodenní neradostný boj jednotlivců o trochu lepší podmínky s bojem o život probíhajícím na obecnější rovině na pozadí každodennosti.

Konfrontaci propagované povrchní radostnosti a normality se skutečností plnou procesů a poprav zprostředkovává druhý zpěv Bondyho **Pražského života**. Skladba, datovaná přelomem let 1950 a 1951, je dedikována in memoriam Závaši Kalandrovi, historiku a novináři popravenému v procesu s Miladou Horákovou. Lyrický subjekt zde zachycuje svoji všednodennost, kterou podrobuje znejist'ování stran její reálnosti/normality svobodného světa - vše je „jako ve skutečnosti“. Výčet banalizovaných drobných radostných úkonů, v nichž uplývá denní život, doplněný o dobová hesla je na několika místech přehrazen náhlou konfrontací s odvrácenou stranou radostnosti - s vězením, výslechy, soudy a popravami (*Dostala jste citróny/Dostali dvacet let/je větší příděl/než minulý rok...půjdem se koupati/Zabili mi přítele/za půl roku je mi vesele...teď hudba hraje tak vesele/to zas budou oznamovat popravy*).

Bondy pak v knize **Prvních deset let**, mapující události jeho života od konce čtyřicátých do konce padesátých let, zmiňuje mimo jiné i okolnosti zatčení a popravy Závaše Kalandry, a to hned ve třech verzích - ve vlastním textu nazvaném Prvních deset let, v uvedené kapitole z Románu 2000 a v připojených deníkových zápiscích, vzniklých údajně v době událostí. Porovnáním verzí můžeme sledovat autorovu práci se segmenty reality zapojovanými do uměleckého textu.

V textu Prvních deseti let (kapitola Jaké to vzalo konce...a Pašeráci) uvádí Bondy v souvislosti s Kalandrou situaci z podzimu 1949. V této verzi Kalandra tuší hrozící nebezpečí a uvažuje o emigraci, zároveň dostává stipendium od Svazu spisovatelů k pobytu na Dobříši, jehož využije, plánuje odchod a v době zbývající do jeho realizace se chystá ukrýt u otce Egona Bondyho, na naléhání manželky se

však nepřestěhuje. V den před zatčením si jde Kalandra během Bondyho návštěvy zatelefonovat k sousedu Ungarovi a vrací se s tím, že jej právě zatkli. Druhý den je pak Bondy během cesty ke Kalandrovi informován Kalandrovou ženou o zatčení. Dále autor zmiňuje již jen otřes způsobený mu ve Vídni zprávou o Kalandrově popravě a líčení Kalandrově ženy týkající se posledního setkání před popravou, jež údajně na přání odsouzeného proběhlo jako inscenace z doby jejich milostného namlouvání.

V Románu 2000 se Bondy tématu věnuje obsírněji. Kalandru označuje za ústřední postavu střediska marxistické činnosti v Praze, udržující styky se soudruhy v zahraničí a emigraci. V dané kapitole, jež je zaměřena na atmosféru zatýkání a procesů, je více než v textu předešlém tematizováno politické zázemí Kalandrově osobnosti i ostatních osob, jejichž jména jsou však v textu samém vynechána a je nutno je dohledat v příložených poznámkách.

Shodně je zmíněn pobyt na Dobříši i plánovaný odchod do ilegality. Ungarovo zatčení pak Bondy líčí z pozice přímého svědka - šel telefonovat spolu s Kalandrou a objasňuje také důvody svých návštěv, jimiž byly pokusy o intervenci v případě zatčené Honzy Krejcarové. Bondy na tomto místě nastiňuje atmosféru strachu a nejistoty, v níž žijí režimu nepohodlní lidé, kteří si nemohou dovést život v ilegality. Kalandrův odchod je plánován na příští den, Bondy ho má vyzvednout. Následuje detailní popis setkání s Kalandrovou ženou, zatčení je komentováno slovy, že byl vyzván, aby si oblékl pevnější šaty a boty, a jeho pokoj byl zapečetěn.

Dále je zmíněn zatčených osob, jejichž osudu není možno se dopátrat (jako možné alternativy zde Bondy nabízí smrt, nemoc, uranové doly, únos do Ruska), spolu s dalšími neradostnými zlomky reality konfrontováno s hesly doby.

V dovětku, situovaném do doby o rok později, přibližuje Bondy dříve nejasné osudy zatčených. U Kalandry konstatuje popravu v procesu s Miladou Horákovou a dodává informaci o nepovolení poslední návštěvy (oproti návštěvě "milostné" z Prvních deseti let). Na závěr zasazuje inscenovaný proces do kontextu procesů v jiných socialistických satelitech a domácí situace.

V deníku Bondy uvádí návštěvu u Kalandry za účelem intervence pro Krejcarovou, telefonát a zatýkání Ungara, jemuž však není přítomen. Dále se zmiňuje o schůzce plánované na druhý den ráno (opět ve věci Krejcarové, na rozdíl od Románu 2000, kde má jít o Kalandrovo stěhování). Následné zatčení je opět oznámeno Kalandrovou ženou (v této verzi energickou, klidnou, téměř veselou) a situováno do doby návratu z večere s Chalupeckým.

Drobné nuance zobrazení reality v jednotlivých textech, které se však až na výjimky vzájemně nevyklučují, umožňují jednak poodhalování procesu komponování uměleckého textu na základě reálných událostí, zároveň poskytují obraz, byť stylizovaný, o posledním dějství Kalandrova života.

V souvislosti se Závišem Kalandrou se pozastavme ještě nad jedním z paradoxů jeho tragického osudu. Byl to totiž právě on, kdo v polovině třicátých let protestoval proti obdobně inscenovaným procesům moskevským, jež byly ukázkou kurzu uplatňovaného v příštích desetiletích v socialistických satelitech. Kalandrova kritika, zde zastoupená jeho textem **Odhalené tajemství moskevského procesu** ze srpna 1936, byla kritikou z pozic revoluce. Jak sám uvádí, jsa nedotčen „prolhaným měšťáckým humanismem“, nepozastavoval by se nad tvrdými tresty, byl-li by přesvědčen, že jsou obžalovaní skutečně „teroristickými nepřáteli SSSR“, kteří se neváhali spolčit s Hitlerem, jak sami před soudem doznávají. Je však přesvědčen o opaku, neboť odsouzení jsou bývalými nejbližšími spolupracovníky Lenina a zastánci jeho politické linie, prosazující šíření světové revoluce, již současné Stalinovo vedení opustilo, čímž se samo staví na kontrarevoluční pozice. Proces tak Kalandra staví do kontextu Stalinova mocenského boje s opozicí, jež je však pokračovatelkou původních revolučních myšlenek.

Ve své kritice upozorňuje na do očí bijící procesní nedostatky soudního šetření, kde byla vina posouzena pouze na základě přiznání obžalovaných, bez ohledu na faktickou nemožnost některých uváděných skutečností. O způsobu, jakým byly oběti dovedeny k výpovědi, si autor nedělá iluze. Upozorňuje dále na neexistenci jakýchkoli předložených důkazů a výpovědí svědků či nepřítomnost obhájců.

V souvislosti s interpretací procesu ve stranických médiích poukazuje jednak na jejich nedůvěryhodnost, dále na naprosté podřízení dílčích komunistických stran a všech jejich orgánů pravidlům a výkladům šířeným z moskevského ústředí. Upozorňuje na nemožnost vyjádřit v rámci strany svůj názor a na možné následky takového jednání - v podmínkách třicátých let v ČSR hrozilo vyloučení ze strany, zavržení v podobě označení provinilce za nepřítele, zrádce a vyvrhele šířené ústy stranického tisku.

V tomto velmi otevřeném textu dochází k anticipaci osudu jeho pisatele v následujících letech. U vědomí toho, že Strana nezapomíná, porozumí teď čtenář lépe poznámce o „pomluvách“, za jejichž šíření se Kalandra o patnáct let později omlouvá ve své závěrečné řeči u soudu, pomluvách, jejichž „neopodstatněnost“ pocítil během vyšetřovací vazby na vlastní kůži.

Poslední dějství Kalandrovy tragédie může zprostředkovat pasáž z knihy Jaroslava Boučka **Poprava Záviše Kalandry**. Práce věnující se Kalandrovu životu a dílu zmiňuje v závěru průběh procesu - Kalandra byl prokurátorem a následně tiskem (v této době již pouze stranickým viz anticipace zavržení nesouhlasících výše) označen za „nejhnusnější postavu této galerie zrádců“, obžalovaný se přiznal k provádění špionáže a sabotáže. Text, podobně jako výše zmiňovaná práce Vladimíra Justa, upozorňuje na zcizující efekt, jímž chtěli obvinění demonstrovat světu inscenovanost vlastních výpovědí. Zmiňuje protesty světových osobností a organizací a v daném kontextu uvádí otevřený dopis André Bretona Paulu Éluardovi prozrazující autorovu obeznámenost s metodami, jimiž se v podobných procesech získává výpověď, demaskující obludnou rétoriku vynucených doznání a upozorňující na Kalandrovu protifašistickou minulost, potvrzenou šesti lety v koncentračních táborech.

Slovníček

V souvislosti s problematikou procesů mohou žáci opět narazit na termíny, jež jsou jim neznámé, a zároveň na typické prvky dobové rétoriky, jejichž konotace je možno sledovat v lexikografických příručkách. Nabízí se termíny jako reakce, rozvratník, zaprodanci, vlastizrádci, velezrádci, imperialista, kapitalista, váleční štváči, pátá kolona, TNP, monstrproces, sovětský poradce, vyakčnit, úderník, závazek, socialistická smlouva atp.

3.3 Lágry - mukl

Následující oddíl je logickým doplněním tematiky procesů. Zpracovává problematiku dalších osudů „nepřátel lidu“, jimž byl soudem, v některých případech však i bez soudu, udělen trest na svobodě. Mnoho z nich pak strávilo dlouhé roky v nelidských podmínkách československého vězeňství, v naprosto bezprávném postavení denně útočícím na samé základy lidské důstojnosti.

Situace politického vězně je v kontextu 20. století situací univerzální, přesahující rámec totalitarismu padesátých let. Náš pohled se proto snaží zachytit jednak konkrétní podmínky nápravných zařízení v Československu, jednak k obecnou existenciální situaci člověka nezákonně zbaveného svobody.

3.3.1 Situace

Politickým vězněm se jedinec mohl stát dvěma způsoby - buď na základě rozsudku vyneseného v politickém procesu nebo bez soudu, pouze na základě politických usnesení stranických a státních institucí. Zmíněná usnesení o věznění či internaci jedince produkovaly anonymní komise, proti jejichž rozhodnutí nebylo odvolací právo. Tímto způsobem se plnily tábory nucené práce (TNP)⁴², pomocné technické prapory (PTP) a internační kláštery.

Propagovaný obraz reality je sice plný zrádců a rozvratníků (viz výše), jakmile se však za nimi zavřou dveře cely, přestávají existovat. Vězeňská realita patří mezi vysoce utajované skutečnosti, režim má velký zájem na tom, aby zprávy o podmínkách života v tzv. nápravných zařízeních nepronikly na veřejnost. Propagandistický pendant k žité realitě tak v tomto případě tvoří absolutní ticho.

3.3.2 Texty

Texty reflektující zkušenost věznění jsou specifické tím, že jde většinou o zachycení osobního prožitku autora. Je to právě ona hraniční zkušenost, která nutí některé postižené vypovídat, vydat svědectví o skrývaném světě za mříží. Některé texty s vězeňskou tematikou jsou tedy spíše motivovány ambicemi svědeckými než uměleckými, oproti tomu existují díla vzniklá během uvěznění, která reflektují prožívanou situaci pouze okrajově. My se zde v souladu se zaměřením práce soustředíme na texty tematizující sledovanou skutečnost, jež často spadají do okruhu literatury faktu či děl memoárových.

Jan Zahradníček - Dům Strach

Jan Zahradníček byl nezákonně zatčen v červnu roku 1951. Po roce stráveném ve vyšetřovací a soudní vazbě byl postaven před soud s uměle sestavenou „protistátní skupinou“ (spolu s Josefem Knapem, Františkem Křelinou, Bedřichem Fučíkem, Václavem Prokūpkem, Zdeňkem Kalistou a dalšími intelektuály katolické orientace)

⁴² Tábory nucené práce byly zřizovány od roku 1949 oficiálně pro „osoby štítící se práce“, prakticky však vybírané podle politických kritérií. Počty pracovních sil byly předem naplánovány a zaplnění táborů pak bylo nutno řešit kampaněmi. Výběr osob prováděly tajné tříčlenné komise na základě návrhů komisí v okresech. Od konce roku 1950 se do TNP přidělovaly osoby odsouzené řádným soudem, a to až po odpykání trestu, v roce 1953 pak došlo k likvidaci táborů (KAPLAN 1991b).

a ve vykonstruovaném procesu odsouzen k třinácti letům vězení. Rehabilitace v roce 1966 se nedožil. Léta věznění prožil na Pankráci, na Mírově a v Leopoldově. V září 1956 mu byla za tragických okolností povolena návštěva rodiny nuceně vystěhované z Brna (manželka a tři děti se otrávil houbami, přežila pouze žena a syn). Nebyl dodržen příslib, že se nebude muset vrátit, a po čtrnácti dnech byl povolán zpět na Mírov, aby tam strávil další čtyři roky života. Propuštěn byl při amnestii v roce 1960. Pět měsíců po návratu domů, zcela vyčerpan tělesně i duševně, zemřel.

Básně, jež vytvořil v první půlce svého vězeňského pobytu, byly později soustředěny do výboru, který byl pod názvem **Dům Strach** poprvé uveřejněn v roce 1981 v Torontu. Jednotlivé básně zachycené do té doby pouze v paměti zapsal autor během pobytu na Pankráci. Rukopis pak svěřil strážnému, který básně zakopal v zahradě venkovské chalupy a teprve v době uvolnění během Pražského jara odtajnil jejich existenci (TRÁVNÍČEK 1992).

Báseň, jež dala sbírce jméno, přibližuje úvodní zkušenost jedince zachyceného soukolím trestního aparátu, vyšetřovací vazbu. Tematizuje náraz odosobněné absolutní moci vyšetřovatelů zasahujících do intimity vyšetřovaných, groteskní nezúčastněnost ovládajících proti krajně obnažené účasti ovládaných; zdání nereálnosti celé situace, respektive její nekorespondence s dosud zakoušeným, a následné přitakání skutečnému stavu věcí; uvržení jedince do světa jakoby mimo život; pokus zbavit ho vlastní integrity; prožívání světa nepřestupitelně rozděleného na uvnitř (dvacet čtyři pokoje domu strachu) a venku (poklidná lhostejnost ženy v okně); zakoušení lhostejnosti těch venku vůči osudům uvězněných, kteří byli vytrženi z běhu normálního života, aby v prostoru skrytém před zraky společnosti nacvičili výstup opravňující a stvrzující jejich vyloučení, akt ústící v definitivní odklizení ze scény života. Závěrečná část básně pak proti fatalitě dané situace staví její neudržitelnost.

Báseň **Samovazba** je založena na polaritě prožitku osamocení, vydělení způsobeného samovazbou, a pospolitosti dané sdílením osudu s ostatními vězni (v tomto případě však ne zcela naplněné - jde o tušenou blízkost trpících, vzájemná komunikace zůstává bez obsahu, jedinci není umožněno začlenit se zpět do světa lidí). Skutečná pospolitost se realizuje na obecnější rovině příslušnosti k lidskému rodu a sdílením společného prostoru na Zemi. Motiv Země pak otevírá další polaritu, polaritu dne a noci na opačných polokoulích, přerůstající v symboliku světa politicky rozděleného na Východ a Západ, na oblast nesvobody a svobody.

Báseň **Mírožerci** rovněž tematizuje polaritu světů oddělených mříží. Prostor vězení je zde charakterizován jakýmsi bytím v bezčase a bezživotí, ne však bez paměti, ve vědomí zůstává otisk minulého života a okamžiku násilného přechodu z jednoho světa do druhého. Východiskem z prázdnoty je pak jednak nalezení pevného bodu v transcendenci víry (*Ještě že máme/ stráž anděla strašného...radost hlubší než svět/ a vítězství na praporech, jimiž necloumá vítr./Ještě že máme vždy a všude/dík vzdávat.*), jednak možnost tvorby (*...je to plamen, dech živý ta báseň tvá...ruce s úpěním zdvižené z té potupy prostřednosti/křik lásky, jež hněvá se*).

Výchozí situací v básni **Cesta** je transport vězňů. Dochází zde ke konfrontaci holé lidské existence, redukované na jedincovo tady a teď a penzum vzpomínek, s krajinou, tedy světem vně. Krajina zde funguje nejprve jako zosobnění prostoru domova, z něž byli vězni vyrváni (okna a ploty, zahrady a návsi...stohy slámy, žebříky při jabloních i kejhání husí). V následujících pasážích je zem poznamenána otiskem zvrácené doby, která zasáhla až do intimní oblasti lidských domovů (*stopy lidojedství, malomocenství zapírané/ v obludných skvrnách po plotech a po zdech plane...*), dochází k odcizení (*ta země je jiná a oni jsou také jiní*). V další fázi dochází k obrození motivu země skrze optiku nezkaženého dětství a mládí, tímto smyslem zabarveny pak vystupují i opětivé motivy lidských sídel a volné přírody, odrážející měnící se scénérii za okny vězeňského autobusu. Krajina je nadále provázena konotacemi smíření, souznění, klidu a pokory (*...potoky, stráně...Ten stesk, jemuž porozumí,/ jen kdo jako oni kles pod křížem, jež má nésti./Ta země morových sloupů, zem božích muk na rozcestí...*). V závěru je pak skrze motiv krajiny realizována modlitba za lidi dnešní i budoucí (*Dým z pasáckých ohňů vznáší se v útlém sloupci./Hlas zvoniček, k němuž polední ticho přikleklo si,/ za pokoj a požehnání, rajský dar rosy prosí,...aby přestala hrůza, přešel čas kanibalů*). Proměny symboliky krajiny míjející za oknem tak vytvářejí linii vedoucí od tragického osudu jednotlivce, přes žalostný stav společnosti k nové naději a víře v obrodu.

Úryvek z básně **Dopis z listopadu** tematizuje rozpad integrity společnosti (*na té rozkolísané zemi v dnech morových,/kdy lidé snadno tak upadají a druzí/tancují po nich dál...lidé se rozkutáleli po té strašné podlaze světa/daleko od sebe...*).

Báseň **Kněží v žalářích** neodkazuje k uvězněným duchovním, jak by napovídala její název, nýbrž k pospolitosti věřících v žalářích, jimž víra dává smysl existence v takto krajně vypjatých podmínkách. V situaci, kdy naprosto selhal řád lidský, poskytuje pevný bod, k němuž je možné se upnout, řád transcendentní (*...abych nezapomínal na čí straně bojuji tady v tmě žalářní...*), tematizovaný zde

skrze motiv poledních zvonů. Paralelou k osudu vězňených je pak motiv slámy proměněné z vlajících lánů klasů v slamník žalární. Víra podněcuje přerod těžkého údělu v pocit vyvolenosti, jež pozdvihuje ze dna lidského ponížení k výšinám duchovní převahy umožňující požehnat trýznilům.

Báseň **Vzdech** je intimní výpověď o touze být zase v blízkosti své ženy, o zásahu moci do rodinného života postižených a jejich blízkých.

V básni **Návrat** je okamžik znovunabytí svobody spojen s představou návratu do krajiny dětství a mládí, letní selské scenérie, v níž po prožitých útrapách, na něž v krajině odkazují boží muka, dochází ke smíření a vyrovnání. Subjekt se zapojuje do řetězu rodové návaznosti a stává se tak součástí nikdy nekončícího života (*...A jako bys v jedné ruce držel ruku mrtvého otce/ a jako bys v druhé ruce držel ruku živého syna, /tušíš a miluješ daleko do minulosti,/tušíš a doufáš daleko do budoucnosti,/ sám zároveň otec a zároveň syn*) a v tomto stavu vyrovnání dochází k zacelení ran a odpuštění (*A co se teď děje v mysli tvé,/ toť klanění,/ toť šetrné odhrnování roušky bolesti/ s těl balzamovaných bédou, s těl průsvitných utrpením...všechno přešlo... nechováš v srdci zášť k praníkomu*). Je potřeba jakéhosi nového začátku (*Tolik jsme všichni ztratili./ Tolik doufáme*).

V úvodní části básně **Procházka po cele** je zachycen prožitek pohybu v přiděleném prostoru jako jakési marné opozice vůči naprostému ustrnutí běhu života (*...mezi minulostí plnou zvonů a budoucností krásnější ještě snad/z místa se nehýbají a přece jdou...*), vůči vytržení z kontextu času i prostoru (*na jednom konci to okno neokno, na druhém konci ty dveře nedveře...ti pocestní bez cest, hodiny bez rafí...Zas teď i zde, ty dvě žalární koule na nohou/sténají: Proč nejsou když byl? Proč nejsou, když jsou?/ Jakého spánku je toto sen?/Jaké bude pak probuzení?*). Vzpomínky na minulost (intimita domácího prostoru) jsou konfrontovány s drásající nejistotou budoucího (*...Bylo když, bude to až? Rozhodnout nemožno je, /zatímco docházejí k těm dveřím bez kliky...Zavřeno. A oni klíč ztratili k minulosti./ A budoucnost zakázána...*).

Josef Knap - Zaslouchnutý hlas

Josef Knap byl pro svou příslušnost k církvi odouzen ve vykonstruovaném procesu spolu s Janem Zahradníčkem. Byl vězněn v letech 1951 – 1955.

V básni **Místo na půlnoční** jsou motivy žalářování zasazeny do symbolického rámce štědrého večera, jehož konotace mají samy o sobě logicky silně emotivní náboj. Uvězněným je v souladu s mottem básně přidělena úloha bdících pastýřů držících stráž nad stádem - rodinou, přicházejí tak pomyslně k oknům svých domovů, nuceni zůstat v roli vydělených pozorovatelů. Nesmějí vstoupit, neboť jejich postavení vězně je očerňující a stín ponížení by padl i na jejich blízké (...*povětrí StB, futeř, psí dny./ Vám patří ticho...*), zároveň nemožnost vstoupit implikuje fyzickou nepřekročitelnost hranic vězení (*Nepůjdeš dovnitř, čas ještě není...*).

Pokoj a klid pastýřů biblické noci se mění ve vichřici nářků a krvavé stopy zástupů novodobých pastýřů - uvězněných otců a synů, již v myšlenkách dlí v blízkosti svých drahých, jejichž bdění, nedobrovolně dobrovolné (odnětí spánku uvedené ve spojitosti se stopami po mučení), je vyváženo snem o skrytém smyslu. A jako zhmotnění téměř neskutečné existence ze světa a lidské společnosti zmizivších vězňů pak vystupuje motiv dechu na skle - ledového květu.

Báseň **Předjaří** tematizuje jednak bolestné odloučení od ženy - konfrontací normálního stavu věcí (žena má svátek, měla by dostat dárek), minulé blízkosti (stisk ruky v sadě za předměstím) se současnou vykloubenou situací (dárkem bude závoj mříží při návštěvě); jednak paradoxní střet vězeňské reality, jejíž existence zasahuje realitu jako takovou, a propagovaného obrazu světa vně mříží (žalář pokrokový; ...*nad dvorem vězeňským, jež zatím nepřikryli víkem./ jak rakev jednotnou, obludnou rakev/ti hlasatelé svobody...služební básníci laureáti/o míru podvodných dravců v podobě holubičí zpívali zdatně...*). Motiv nutně se opakujícího koloběhu života (lístky prvního petrklíče tlačící se ke světlu *na příkaz neodvolatelný*), motiv volného letu holubů, jejichž existence je nezávislá na společenských poměrech, a motiv blíže neurčeného „jiného míru“ (...*zatímco již v klín jiného míru / se nakláněl zrající čas.*) poukazují na transcendentní existenci vyššího řádu, v jehož trvání je naděje.

V básni **Za neprůhledným oknem** otevírá motiv cigaretové špičky jako symbolu vězeňské pospolitosti pohled zpět na prožitý čas (*stín mrtvých dní*) - symbolika podzimních a zimních nocí zachycující nejtěžší období (...*vytí psů pankráckých, větrících popravy/ Hlad...*) je rámována nadějí prodchnutou symbolikou jara, završenou prožitkem utrpení přerůstajícího ve vyvolenost (*A díky, Bože...že svěřil jsi mně místo na straně cti a pravdy./ ne na druhé straně.*).

Jiří Mucha - Studené slunce

Text Jiřího Muchy je deníkem, který si autor vedl během prvního roku svého několikaletého pobytu v lágrech. Vězeňská situace zachycená na půdoryse jednoho ročního cyklu je účelnou synekdochou, jíž pevné hranice nedovolují zbytnět do přehnaných rozměrů a vyčerpávat opakováním nepřilíš široké škály situací, jež dané prostředí generuje. Záznam se tak skládá z postřehů a reflexí vězněného, rámovaných situacemi z dosti monotónního (byť často vysoce rizikového) dění na šachtě.

Nutno předeslat, že v porovnání s reflexemi z jiných lágrů, patří Muchou zachycené prostředí mezi varianty s mírnějším režimem - už sama skutečnost nerušené možnosti vedení deníkových záznamů není zcela běžná, což vyniká i v konfrontaci s prostředím na Jáchymovských dolech, jíž roční deník končí.

Úvod textu ve zkratce, spíše náznakem a metaforicky, zachycuje roční expozé současného stavu - pobyt ve vyšetřovací vazbě. Zaujme zde paralela měsíců samovazby s prožitkem vlastního pohřbu, přičemž motivy bezčasí, denního a ročního cyklu jako jediné spojnice se světem venku či pohřbení zaživa korespondují s motivikou výše uvedených básní Zahradníčkových. Odkaz k soudu skrze obraz jednání komise, jež má na starost převtělování duší, tematizuje nahodilost celé situace a tím absurditu doby. Dále v textu pak ve shrnujícím obrazu vězení blíže konkretizuje „bezživotí“ existence ve vyšetřovací vazbě (scan 16).

Vůči svému okolí se vypravěč od počátku vymezuje, udržuje si poněkud elitářsky nadřazené postavení, což je opět prvek pro vězeňskou prózu, zdůrazňující často pospolitě semknutí vězňů snáze tak čelících nepřízni osudu, netypický. Pohybuje se ve sféře nad ostatními a zároveň jaksi mimo jejich starosti, což poněkud estétsky odůvodňuje prožitkem soustředěné krásy v dětství, jež ho vybavila schopností přijímat nepřízeň osudu lehčeji, považovat ji za jakousi rušivou výjimku. Zároveň staví sám sebe do pozice pozorovatele, jenž nabyté prožitky zúročí v další literární činnosti, což pro něj osobně naplní pobyt v lágru smyslem, jehož se ostatním nedostává.

Tematizace vlastního psaní otevírá reflexi neuspokojivého naplnění času - není dost prostoru pro duševní činnost. Jak již bylo řečeno vyděluje autor sám sebe z masy vězňů důrazem na vlastní intelektuální kvality, na svoji spisovatelskou roli. Nemožnost naplňování vlastního směřování je pak logicky zdrojem frustrace, jíž se autor snaží překonat psaním, pojímaném jako alespoň částečné sebepotvrzení. Motiv nenaplněného času místy přerůstá do existenciálních rozměrů nenávratně ztracených let života (scan 14).

Motiv návštěv rodin uvězněných vyvolává představu existenciální situace bytí jedince vytrženého z kontextu reflexe jeho blízkých - věznění nabývají statutu zaživa pohřbených, k jejichž pomníčkům směřují návštěvy příbuzných (scan 3). Podobně je

situace vánoc, konfrontující způsob trávení a prožívání svátečních chvil běžných lidí na svobodě a rodin uvězněných, podkladem pro rozvinutí představy vězně jako člověka zbaveného lidství, člověka - stroje, jehož existence je redukována na jednotku vykonávající potřebnou práci (scan 15).

Mucha zachycuje proces vyrovnávání se faktem reálné nesvobodnosti, nemožnosti dosáhnout světa venku a touhy po něm. Zároveň popisuje stav duševní hibernace pomáhající přežít (scan 8). Jindy tematizuje náročnost životní situace, jejíž reflexi spouští kontakt s realitou svobodného světa prostředkovanou čtením propašovaného Daily Telegraph. Zmíněnou situaci však v rozporu s konvenčními představami nevnímá jako zocelující, nýbrž ubíjející (scan 12).

Situace každodenního života odrážejí mašinérii, jíž je jedinec téměř bezbranně vystaven (protahování nástupů, kolektivní ponižující tresty, nedostatečná lékařská péče, zmenšující se přiděly jídla...). Přičemž jde, jak bylo předesláno, o mírnější variantu nakládání s vězni. Omezování lidských práv ilustruje glosa o potrestání modlících se vězňů (scan 18) a epizoda o protestu pana Hlaváčka proti žalostným přidělům potravy (scan 19).

V úvaze iniciované havířskou slavností otevírá Mucha téma ignorujícího postoje vnějšího světa k osudu uvězněných (scan 11). V letmé zmínce o stálém zatýkání a přibývajícím počtu vězňů, jenž dosahuje řádu tisíců, reflektuje politickou situaci počátku padesátých let (scan 15). Podobně funguje i motiv strachu přepadajícího uvězněné před propuštěním, strachu z nepřátelského světa venku, který usiloval o jejich odstranění, zničil život jim i jejich rodinám, uvrhl je do víru, k jehož uklidnění došlo paradoxně až během pobytu ve vězení, odkud již nebylo kam klesnout. A tento svět teď nezměněn čeká na jejich návrat (scan 22).

Dagmar Šimková - Byly jsme tam taky

Próza představuje ženský úhel pohledu a zároveň specificky ženské aspekty údělu vězně. Genderově uchopená problematika vězeňské situace je jedním z východisek textu (*Muž ve vězení je tragický, zajatý, ponížený lev, plačící hluboko uvnitř. Žena se stane malým vzteklým hlodavcem, lasicí či kunou, která se hned začne podhryzávat a podhrabávat ven a ještě svolává ostatní lasice a kuny, aby se podhrabávaly s ní...*).

Text je rámován dvojí svobodou, jednou konečně dosaženou odchodem do Austrálie, druhou v podobě normálního života předcházejícího zatčení (scan Zatčení). Úvodní propojení obou situací tvoří expoziční drastického přechodu do nové životní etapy. Zatčení je mostem na okamžik propojujícím svět života venku s posmrtným životem, do něhož je jedinec vytržením z původního žití uvržen.

Je to most padací, který se za příchodem okamžitě zvedá a nespuštěn zůstane po mnoho let. Prostor uvnitř je obydlen striktně antagonistickými skupinami jedinců, z nichž jedna je zcela vydána na pospas druhé. Nakládání s oběti jako by bylo zcela ponecháno na libovůli vězňů.

Podobně jako Mucha tematizuje Šimková jeden ze základních principů útlu a prostředků manipulace, jemuž byli vězni vystaveni, totiž zbavení lidskosti. Potlačení lidské individuality dochází k odcizení sobě samému a redukci lidské bytosti na jakýsi mechanicky fungující stroj. Text přibližuje metody praktikované za účelem zlomení jedince (např. psychický nátlak formou podávání smyšlených a stresujících informací o blízkých lidech, na nichž jedinci záleží, násilí, vyhladovění, ponižování ohyzdností za účelem vypěstovat v člověku nenávisť k sobě samému apod.). Brutalita každodenní reality je neustále konfrontována s houževnatou snahou obětí uhájit alespoň část lidské důstojnosti, a to všemi dostupnými prostředky, přičemž při rozšiřování jejich škály nezná invence mezi (scan Vyšetřovací vazba).

Autorka se nevyhýbá popisu fyzického násilí, jehož intenzita nezávisela na pohlaví oběti. Referuje o vyšetřovacích metodách, o užívání temnice, korekcí a izolovaných oddělení, kde jako by bylo dovoleno vše. Představuje tak čtenáři prostředí, kde šlo o život i po vynesení jiného než hrdelního rozsudku (scan Brutalita).

Text je koncipován jako záznam vlastních zážitků rozšířený o situace jiných vězeňkyň, je tedy jakousi koláží subjektivně zbarveného prožívání a strohého referování o jiných případech, které neutralitou stylu, kontrastující s brutalitou situací, intenzifikuje sílu vyznění. Dohromady se skládá mozaika několikaleté vězeňské každodennosti, reflektující proměnlivé podmínky v různých typech zařízení, jimiž autorka prošla. Neměnná zůstává praxe dozorců terorizujících vězně (kolísá pouze intenzita zvůle) a jako protipól soudržnost a solidarita politických vězeňkyň, pomáhající přežít fyzicky i duševně v nepřátelském prostředí mezi dozorci a kriminálníci.

Stupňování trestu dosahované přiřazením politických vězňů mezi vězně kriminální patřilo mezi běžné postupy vězeňské praxe, jedinec tak byl násilně konfrontován se světem lidí, s nimiž by patrně dobrovolně ve styk nevešel, o šikanování obětí se pak často postarali sami spoluvězni, nezřídka s citelnými následky. Autorka tematizuje také paradoxní koexistenci tzv. retribučních vězňů, odsouzených za válečné zločiny, a jejich obětí, jež byly na jedné straně mementem popíraných zločinů, na straně druhé byly však potrestány hůře, než jejich bývalí trýznitelé. V tomto bodě můžeme text konfrontovat s výpovědí Muchovou. Mucha se o zajatých Němcích vyjadřuje spíše jako o nešťastných obětech, o malých rybách,

jež se podařilo chytit, zatímco skuteční zločinci jsou na svobodě (*Němci jsou většinou dobráci, přišli k tomu ani nevěděli jak, zatímco nacisté včas utekli.*) (scan Lágr).

Proti realitě nuceného pobytu ve zcela nezvyklých podmínkách je třeba postavit vlastní systém hodnot, pravidel a opatření chránících integritu osobnosti, ustavují se nové zákony přežití, vzniklé na základě porovnání zkušeností jednotlivců. I v izolovaném prostředí probíhá výměna myšlenek a ideálů směřující opět k účinnější adaptaci „společnosti“, tedy kolektivu vězeňkyň, na nové životní podmínky. Jako adaptační strategie slouží někdy dobrovolně přijatá tvrdá disciplína, vyhledávání všemožných prostředků chránících zdraví, vytváření myšlenkových konstruktů, jež je možno přiložit jako filtr na jevy ponižující skutečnosti a dosáhnout tak úlevně zcizujícího efektu (strážní přihlížející průvodu nahých žen jsou transformováni v sochy kentaurů - před objekty z kamene není třeba se stydět...), víra v boha, včetně přijetí téměř řeholních pravidel, jež opět coby dobrovolné omezení umožňuje duševně překonat omezení nedobrovolná, jejichž trýznivost je stupňována planými nadějemi na osvobození vkládanými do činnosti mezinárodních organizací (scan Adaptace).

Jedním ze způsobů přežívání je sebevzdělávání a praktikování jakýchkoli duševních činností nedovolujících mozku zdegenerovat a pozbyť schopnosti přemýšlet. Efektu daných činností si je však vědom i vězeňský aparát, a proto je důsledně potírá. Vězeňkyně jsou tak nuceny každý pokus o povznesení ducha vyvážit nemalým úsilím o jeho realizaci (schovávat poznámky před šacováním, při němž neexistuje hranice intimity, učit se cokoli, co je zrovna někdo schopen vykládat, skrývat se s vyučováním na záchodech...) (scan Život). Šimková tu tematizuje obecnou zkušenost vězňů se snahou degradovat jejich duševní schopnosti, zcela odříznout jedince od jakéhokoli duchovního dění, redukovat jej na pouhou přežívající fyziologickou položku vězeňského inventáře a zbavovat jej možnosti být minimální seberealizace.

Obecnou situací je také vztahování se k vnějšímu světu, ať už na rovině soukromé, ve vztahu k blízkým, od nichž byli vězni odtrženi a zbaveni možnosti účinně participovat na jejich osudech (srov. Muchovu představu mrtvého a pozůstalých), či na rovině veřejné. Zde přichází ke slovu vězňovy představy o reflektování osudu uvězněných veřejností domácí či zahraniční. V podání Šimkové dochází ke konfrontaci ideje vyššího smyslu utrpení, tkvícího ve službě společnosti (*Stále jsme věřily, že my, statistická čísla jsme živým záznamem protestu, jakýmsi mementem pro lidi žijící ve svobodném světě. Varováním, symbolizujícím svobodu rozhodování a vůle...věřily jsme, že pomáháme tvořit novou dobu a historický soud dokáže, že to nebylo číté bláznovství.*) s reálnou nevědomostí a nezájmem lidí venku

(scan Vnější svět). Jakoby na utvrzení o stavu smýšlení „normální“ veřejnosti vystupuje v závěru spolucestující ve vlaku, nejevící nižádné pochopení pro politickou aktivitu vedoucí k uvěznění (scan Propuštění).

Autorka tematizuje také groteskní formy, jichž nabývalo utajování existence vězeňské reality. K převozu trestanců sloužily autobusy vyzdobené reklamními hesly evokujícími turistický zájezd, jež pro přihlížející představovaly pozdrav ze světa radostné budoucnosti, kdy bude „rekreace“ pro všechny. Snaha slovem vystavět žádoucí obraz reality se projevuje i v aktech přejmenovávajících věznic na útvary nápravných zařízení, vězení na výkon trestu (scan Zájezd).

Text zmiňuje prohrěšky, jež k zařazení do výkonu trestu vedly. U autorky samé je to patrně napomáhání zakázanému překročení hranic, jinde jde o účast na dělnické demonstraci, kulačení, křečkování (tedy neodevzdání veškerého majetku při znárodňování), pokus o odchod za hranice, společenská nepřizpůsobivost či nekompetentnost pracovat.

Karel Pecka - Nejenom chlebem

Peckova povídka zachycuje prostředí tábora Bytíz u Příbrami, kde mezi lety 1957 a 1959 vznikala.⁴³ V krátké epizodě z každodenního života vězňů pracujících spolu s civilními horníky v přílehlých dolech je tematizováno několik obecných rysů vězeňské skutečnosti. Ústředním tématem se stává úsilí vězňů získat knihu Nezvalových básní, jež má být ve všeobecném marasmu útěchou ducha. Proces směřující k nabytí a následné ztrátě knihy odkrývá mechanismus táborové mašinérie absurdně kontrastující s postupy života venku. Knihu, samozřejmě zakázanou, je možné získat od civilisty, s nímž vězeň přijde do styku na šachtě. Zde vychází najevo běžná praxe směnného obchodu, probíhajícího mezi vězni a civilisty - vězeňové pracují za horníky („fedrují“) a ti jim na oplátku pašují požadované komodity, nejčastěji potraviny. Horník, jenž je na rozdíl od vězně za práci velmi dobře honorován, si tak za kousek chleba značně ulehčí práci.⁴⁴ Směnný kurz není pro vězně nijak výhodný, nicméně hlad je hlad. Peckovi hrdinové tak vymění Edisona, jenž pro původního majitele nemá valné ceny, za deset tun vytěženého kamení a odeprou si obvyklé přilepšení k nedostačujícím přidělům jídla. Zmíněný motiv hladu je pro vězeňskou situaci jako takovou typický. V souvislosti se snahou propašovat knihu do tábora vystupují dva opět obecně platné motivy. Prvním z nich

43 Autor strávil ve věznicích 11 let. Odsouzen byl za přechod hranic a přispívání do ilegálního časopisu.

44 Zde by bylo zajímavé konfrontovat fikci tematizované vztahy mezi vězni a civilisty s výpověďmi civilistů, pracujících skutečně po boku uvězněných, tedy těmi, kteří v dané době pronikli vlastně nejbližší k jádru utajované skutečnosti, což se muselo odrazit v jejich postojích. Vedle těch, kteří „nahlídli pod pokličku zla“, lze očekávat velké množství těch, kteří prostě „pracovali s kriminálníky“.

je velmi nepříjemný způsob transportu vězňů mezi šachtou a táborem, při němž je natěsnaný zástup z bezpečnostních důvodů obehnán ocelovým lanem, vytvářejícím živý balík o stovkách hlav. Druhým je pak tzv. filcunk, tedy šacování za účelem odhalit pašované předměty, jímž anabáze s knihou končí.

Obraz ponížení člověka vyvstává z konfrontace vynaloženého úsilí nutného k získání v běžném životě zcela dostupné věci, velikosti významu, jež kniha pro uvězněné má, a nastavení systému bránícího uspokojit i takto redukované potřeby.

Hraný film

Na základě povídky Jiřího Stránského natočil režisér Hynek Bočan stejnojmenný film **Bumerang**. Snímek vznikl v autentických kulisách lágru Vojna u Příbrami, vizuální zachycení vězeňského prostředí je tak velmi věrné a tvoří vhodný obrazový pendant k rozebíraným textům.

Zápletku vytváří rušivá přítomnost nového vězně, jímž je donedávna vlivný náčelník hlavní správy nápravných zařízení, odpovědný za chod lágrů a tedy za nelidské podmínky, v nichž zde lidé žijí. Proti snaze spoluvězňů pomstít se za utržené křivdy se staví odsouzený Svoboda, jemný člověk motivovaný pouze čistou humanitou. Jeho kontroverzní boj, sankcionovaný jak ze strany spoluvězňů (je zde tematizována existence tzv. černého komanda, tedy skupiny rekrutované z řad vězňů trestající udavačství a jiné prohřešky vězně proti ostatním), tak ze strany vedení, je korunován urážejícím nepochopením činu chráněncem samým, jenž za Svobodovou péčí vidí prospěchářství, kalkulující s brzkou rehabilitací bývalého vysoce postaveného muže.

Na pozadí příběhu jsou rozehrány situace a reminiscence osvětlující specifickou podmínku vězeňské reality. Jaroslav Svoboda, bývalý hajný žijící v harmonickém vztahu s volnou pohraniční přírodou, je zatčen proto, že se přimotal k pokusu o útěk za hranice, který pohraničníci ukončili střelbou. Daná situace mu přinesla obvinění z velezrady a dvanáctiletý trest odnětí svobody, jak uvádí písemný údaj, jímž jsou představovány všechny postavy filmu, tak jak se postupně objevují na scéně. Tento mimodějový prvek má ve zkratce seznámit s dobovou vězeňskou situací a skladbou vězňů, a to pomocí údaje o bývalém povolání, vzdělání, věku, roku zatčení, délce trestu a provinění vězně. Většina jich byla zatčena mezi lety 1949 a 1951, odsouzena za velezradu a špionáž, tresty se pak pohybují od deseti let po trest smrti zmírněný na doživotí, osazenstvo tvoří opat, primář, rakouský pašerák,

řidič tramvaje, novinář, vrchní komisař kriminálky, učitel, advokát, major generálního štábu, sedlák či SS- Gruppen Führer.

Retrospektivy nastiňují brutální vyšetřovací metody následující po zatčení (bití, ponižování, zastrašování, poštvání psů apod.) i teror užívaný v lágru proti jakémukoli pokusu vězňů o odpor (metoda týrání jednoho před zraky ostatních, kteří se mají ze solidarity přiznat, potlačení hromadné hladovky, poprava vězňů inscenovaná jako pokus o útěk).

Tematizována je také instituce korekce, tedy jakéhosi vězení ve vězení, jímž je trestáno jakékoli vybočení z pravidel lágru. Smyslem zmíněné scény je především znázornění celé šíře aspektů provázejících daný typ potrestání (nezasklené okno spolu s odebráním svrchního oděvu a nemožností se před den přikrýt dekou vystavuje týrání zimou, denní příděl potravy snížený na třicet dekagramů chleba mučí hladem).

Závěrečné titulky se snaží vyčíslit počty obětí komunistického režimu, jímž je film dedikován. Autoři zde uvádějí 224 popravených, 150 zastřelených na hranicích, 15 zabitých na útěku elektrickými dráty, 5 roztrhaných minami, 5 utopených, 3000 zemřelých během pobytu ve věznici a 250 000 uvězněných.

Autentické prostředí

Památník Vojna u Příbrami

Víceméně autentickým dokladem vězeňské reality je památník zřízený na místě původního lágru, jenž je součástí Hornického muzea v Příbrami. Kvůli havarijnímu stavu, ve kterém se budovy po více než padesáti letech své existence nacházely, bylo bohužel nutno původní tábor strhnout a na jeho místě vystavět už pouze zástupce jednotlivých typů zařízení. Původní ubikace jsou tak až na jeden ukázkový exemplář pouze pietně naznačeny štěrkovými obdélníky, vybavení vzorové ubikace, stejně jako korekce či marodky poněkud čpí neautentickou novotou a inscenovaností. S trochou fantazie podpořené výkladem průvodce a materiály z doprovodné expozice je však možno pocítit mrazení způsobené představou, že stojíme v místech, kde tisíce lidí trpělo utajeno před zraky radostně budující společnosti. Kýžený pocit pak zajisté navodí krátký pobyt v betonovém bunkru, jenž je jedním z mála zachovaných původních prvků, oficiálně neexistujícím, prakticky však stále plným těch, kteří se vězeňské moci znelíbili a za trest zde pak strávili i několik dní ve vodě a výkalech, v zimě, bez jídla či bez možnosti se napřímit.

V souvislosti s nastiňovaným způsobem pojetí problematiky pro účely školní výuky by se nabízelo uplatnit v prostorách památníku zážitkovou pedagogiku

například tak, že by bylo žákům umožněno prožít jeden ukázkový den v prostředí, ale hlavně v režimu trestního tábora, přičemž míra autentičnosti inscenované situace se může pohybovat v dosti široké škále (od pobytu v autentickém prostředí naplněném vzdělávacími aktivitami až po skutečný prožitek založený na pokusu o simulaci prožívání vězně například skrze odevzdání osobních věcí či pobytu v korekci). Myslím, že několikahodinové ponechání jedince sobě samému na místě, o jehož konotacích má díky předcházejícím aktivitám potřebné povědomí, vyvolá silný prožitek i přes to, že podmínky svou drsností neodpovídají původní situaci.

Dokladů, jež by poskytovaly reflexi pohledu společnosti, promlouvající však nikoli chřtánem propagandy, ale ústy jednotlivců obdařených větší či menší mírou vědomí o existenci skrývaného vězeňského světa, je v dobové literatuře poskrovnu. Připomeňme v této souvislosti text Egona Bondyho, zmiňovaný v oddíle týkajícím se procesů a poprav.

Zde k němu můžeme přidat zápis Jiřího Koláře z deníkového textu **Prométheova játra**, za jehož autorství byl básník sám perzekvován. Záznam datovaný 31.lednem 1950 tematizuje na pozadí krvavých událostí v italské Modeně mrazivou domácí situaci, charakterizovanou jako existenci v zemi mrtvých, kde si lidé šeptají o stovkách zastřelených.

Propagandu však rovněž není příliš slyšet, neboť existence věznic, lágrů a trestných táborů, třebaže v nich skončil nepřítel lidu, nepatří mezi vhodná populistická témata. Na nepřítel, který aspiruje na pobyt v těchto „neexistujících“ končinách, je však stále třeba upozorňovat. Tak například Marie Majerová ve svých povídkách z pohraničí, vydaných pod názvem Divoký západ, na tyto rozvratné živly nutně naráží.

V textu **Útvar Loučná**, jehož tématem je cesta mladé dívky k politickému uvědomění a službě lidu v řadách SNB, je v závěrečné kolizi vykreslen střet mladých příslušnic s uprchlým vězněm. Scéna vypadá následovně: Dívky se temným lesem vracejí ke své rotě, za níž se opozdily, když se zasnily mezi knihami básní. Zlověstný šustot a následný výpad přinášejí na scénu nepřítel - „záškodníka“, „postavu v podivných hadrech“, který se vrhá na jednu z dívek, druhá však nelení a „útočníka“ postřelí. Raněného „drbana“ pak již přepadená snadno zneškodní, vzápětí přichází velitelka a „drbana“ obváže. Napadená pak pronáší památnou větu: *„Teď jsi sama poznala, Elo, že nikdy nebudeš střílet do člověka, ale vždy do*

nepřítele!“, již odkazuje k hrůze a nechuti, kterou až do teď Ela při střelbě útlocitně pociťovala. O „drbanovi“ se zjistilo, že *utekl z tábora, chtěl se zmocnit zbraně, aby si na někom hrozbou vynutil občanský oblek a peníze na útěk za hranice*. Strach prožitý při srážce s „vlkodlakem“ se až později projevil měkkými koleny. Ela se stává vzorem udatnosti a duchapřítomnosti, ostatní dívky si umiňují, že budou dál pěstovat stolní tenis, hod oštěpem a granátem a střelbu do terče, aby ji dohnaly. V den závěrečných zkoušek jsou pak poctěny návštěvou hosta nejmilejšího, občana Sovětského svazu.

Uprchlý vězeň, o jehož minulých proviněních a tedy důvodu uvěznění nemá čtenář žádné informace (socialistická justice však zajisté vynáší oprávněné rozsudky), vlastně nechce nikomu ublížit, potřebuje pouze peníze a šaty na útěk, přesto je kategoricky vykázán ze světa lidí mezi zrůdy, jež není škoda zastřelit. Tolik obraz politického vězně a jeho naturelu v dobovém propagandistickém textu.

V dalším textu souboru nazvaném příznačně **V hraničním pásmu** přichází čtenář do styku s nepřáteli, kteří zatím škodí na svobodě, jejich dopadení je pak vlastním tématem povídky. Ke zneškodnění nepřátel dochází hned dvakrát. Poprvé v reminiscenci na zásah pohraničnicka Melčáka proti útočícímu nepříteli, který se snažil prostřílet volnou cestu za hranice pro sebe a jakési utečence (těmi jsou patrně v textu výše zmínění *bohatí kupci a továrníci utíkající za hranice, vlekoucí s sebou v kufrech všechno své zlato a načachrované cizozemské peníze v klamném domnění, že v kapitalistické zemi na ně čeká ráj všeohojnosti*).

Situace je rozvržena více než jasně - o morálním kreditu uprchlíků je čtenáři poskytnut dostatečný obrázek, převaděč útočí první a navíc ze zálohy, pohraničnick je zraněn, ale bojuje dál, útočník chladnokrevně usiluje o jeho likvidaci, nakonec je však přece jen zasažen do vraždící ruky, v důsledku čehož prchá, potácí se, podklesává až padne, aniž by dosáhl kýžených hranic (zatímco hrdinný pohraničnick s mnohočetnými zraněními uhájí pozici, nepřítel vlasti, „muž bez jména, bez tváře, bez cti“, s prostřelenou rukou není schopen prchnout), hrdina pak setrvává na stráži až do příchodu posily, podá hlášení a konečně může omdlít vysílením.

Rétorika líčení značně vybočuje z mezí uměleckého stylu, blíží se spíše výrazivu vojenských hlášení (*hlídka je přepadena palbou, druh ve zbrani má prostřelený samopal, hrdina střílí směrem útoku, proti hlídce jsou vrženy tři granáty, hrdina odpovídá soustředěnou palbou, nepřítel se chce zbavit bdělého strážce, poddůstojník Melčák střelbu opětuje tak dlouho, až narušitele zasáhne, věrná stráž ještě stačí podat hlášení...*). O útočícím nepříteli, jenž je novou hrozbou mladého socialistického zřízení, je třeba hovořit novou řečí dneška, netendenční styl

klasického románového vyprávění nemá onu potřebnou razanci. Nová skutečnost chce být uchopena novým jazykem.

Poněkud paradoxně působí zvolený mód v souvislosti se subjektem, prizmatem jehož vědomí je scéna nahlížena. Tím je slečna Lucie, prodavačka v papírnictví, kterou o případu zpravila matka hrdiny. Představa o psychickém ustrojení referujících postav tak s užitým stylem příliš nekoresponduje. Rozpor je dobře patrný například na vyjádření: „*Melčák, Martinův tatínek, odpověděl na útok soustředěnou palbou.*“, v němž pojmenování subjektu zapadá zcela do očekávaného rámce vědomí postavy, zbytek jako by vypadl z vojenské příručky.

Na druhou stranu lze ze stanoviska dnešního čtenáře uvažovat o paralele, jež by zmíněnou nekorespondenci pojala jako obraz osvojování si propagandou šířených stanovisek veřejností. Jako by v tomto momentě došlo k tomu, že vlastní vyznění fikce předejme mimoumělecký záměr autora, jímž je v tomto případě snaha vštěpovat obraz nové skutečnosti.

Podruhé je nepřítel zneškodněn díky bdělosti místních chlapců. Ta není náhodná, hrou na potírání diverzanta tráví hoši veškerý volný čas. Nepřítel - agent je pak postavou podezřelou od samého vstupu na scénu - objevuje se nápadně neslyšně, je nemístně elegantní (jeho sváteční oděv, polobotky a aktovka křičí nepatřičností) a požaduje zakázanou mapu. Syn pohraničnicka (mládí rostoucí pro lepší budoucnost) duchapřítomně reaguje, lstí pozdrží podezřelého a spěchá domů pro strážce zákona, mezitím všichni zúčastnění, vyjma agenta samého, pochopí situaci (proti obezřetnému lidu zosobněnému zde prodavačkou a několika výrostky nemá školený agent šanci), následný příchod příslušníka pohraniční stáže způsobuje kolizi vedoucí k zadržení nepřítel - ozbrojeného agenta cizích mocností, který chtěl přenést přes hranice důležité písemnosti. Slečna Lucie se soustředí, aby zachytila zatýkací formuli, která má být součástí jejího referování o události, což podporuje vyznění předchozí úvahy o prostoupení lidu duchem nové skutečnosti.

Poučení? Bdělost je na místě, pohraničím se potloukají agenti pašující dokumenty, jež v rukou zahraničních nepřátel ohrozí bezpečnost spravedlivější společnosti, a dále spoluobčané, jimž se v novém uspořádání nelíbí. Pokud by se snad někomu zdálo, že by tito mohli z našeho ráje klidně odejít, budiž poučen, že mají tendenci vynášet kapitál, který teď patří lidu, a to je nepřípustné.

Z pohledu vězeňské tematiky jde o obraz zákeřného nepřítel, kterého lze mezi ostatními kriminálníky za mřížemi očekávat.

S politickým uvolněním v období Pražského jara, vstupuje na veřejnost také problematika politických vězňů. Na amnestie v průběhu šedesátých let se většina z nich dostala domů, vydávali svědectví a někteří začali usilovat o rehabilitaci. Dobovou společenskou situaci dobře zachycuje sborník Antonína Kratochvila nazvaný příznačně **Žaluji**, jenž se snaží na základě citací článků otištěných v letech 1968 a 1969 v československých novinách a časopisech podat svědectví o právních deformacích a zločinech proti lidskosti v padesátých letech. Příspěvky jsou jednak výpověďmi o obětech totalitní zvrůle, jednak úryvky dobových materiálů a záznamů z průběhu rehabilitačních řízení.

Jedním z těchto materiálů je **Dopis politického vězně z Leopoldova adresovaný ÚVKSC a členům Národního shromáždění**, napsaný v roce 1961 v Leopoldově, odkud se přes Prahu dostal na Západ. Je to jakési „volání ze záhrobí“, z kobek a korekcí Leopoldovské věznice, zařízení s jedním z nejtrvdších režimů v republice, vnímaného vězni samými jako likvidační. Pisatel detailně popisuje praktiky používané k týrání vězňů v nelidských podmínkách života a zároveň poukazuje na cílené utajování hrůzné skutečnosti vytvářením ukázkových oddělení, která mají přesvědčit případnou inspekci o humánním zacházení s vězni. Text je obžalobou mocných, kteří mají utrpení vězňů na svědomí, je jednou velkou výčitkou těm, k nimž se v apostrofách obrací.

Sborník poskytuje, mimo obsah výpovědí samých, také představu o stavu veřejné diskuse o odhalených zločinech, k nímž v dané době došlo. Převládá společenská tendence postavit se realitě čelem a vyrovnat se otevřeně s hrůzami minulosti, tendence, jejíž síla čtenáře zvyklého na nízkou společenskou angažovanost dnešních médií možná překvapí.

4. Závěr

Snažila jsem se nastínit možnosti, jež poskytují různé typy textových a jiných materiálů v rámci tematizace určitých aspektů dobové reality. Vybraný soubor není sice sto zachytit skutečnost v její totalitě, nicméně může sugestivně přiblížit určité momenty a zaplnit tak mentální mapu daného tématu zvýrazněnými body.

Představený výběr není v žádném ohledu vyčerpávající, zvolená témata jsou pouze jedněmi z mnoha možných, užité ukázky jsou pak jen částí tematických materiálů. Mou snahou však bylo, aby šlo o výběr pokud možno reprezentativní, pokrývající na omezeném prostoru co možná nejširší oblast sledovaných jevů.

Výchozím kritériem určujícím výběr byl záměr nastínit obraz polarizované reality totalitní společnosti, což nebylo u všech tematických okruhů realizovatelné stejnou měrou. Kolektivizační téma generuje obraz rozdělené reality snadno, proti realitě žité stojí realita propagovaná, u tématu procesů propagandistická medializace poněkud pokulhává, velká část přelíčení proběhla tajně, bez jakéhokoli ohlasu, u vězeňského tématu je pak propagovaný obraz zcela potlačen, avšak i mlčení lze v tomto případě považovat za obraz rozdělené doby.

5. Literatura

- BYDŽOVSKÁ, L (2005): Surrealismus, existencialismus, explosionismus. In Švácha, R. ed.: Dějiny českého výtvarného umění V. Praha: Academia.
- BOJAR, Tomáš; TŘEŠTÍK, Jan; ZELNÍČEK, Jakub (2005): Politický plakát a propaganda – Moc obrazů, obrazy moci. Praha: Galerie u Křižovníků.
- DOLEŽEL, Lubomír (2008): Fikce a historie v období postmoderny. Praha: Academia.
- DOLEŽEL, Lubomír (2003): Heterocosmica. Praha: Karolinum.
- FIDELIUS, Petr (1998): Řeč komunistické moci. Praha: Triáda.
- FORMÁNKOVÁ, Pavlína (2007): Vypořádali jsme se s Horákovou, vypořádáme se i s americkým broukem. in Paměť a dějiny, roč.1, č.1, s. 20-41.
- FOŘT, Bohumil (2005): Úvod do sémantiky fikčních světů. Brno: Host.
- IVANOV, Miroslav (1991): Justiční vražda aneb Smrt Milady Horákové. Praha: Betty.
- JANOUŠEK, Pavel a kol. (2007): Dějiny české literatury 1948-1958. Praha: Academia.
- JECH, Karel (2001): Soumrak selského stavu 1945-1960. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- KAPLAN, Karel (1991a): Československo v letech 1945-1948. Praha: SPN.
- KAPLAN, Karel (1991b): Československo v letech 1948-1953. Praha: SPN.
- KAPLAN, Karel (1995): Největší politický proces. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- KAPLAN, Karel (1993): Tajný prostor Jáchymov. České Budějovice: ACTYS.
- KLIMEŠOVÁ, M. (2001): České výtvarné umění druhé pol. 20. století. In Alan, J. ed.: Alternativní kultura. Praha: NLN.
- KNAPÍK, Jiří (2004): Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948-1950. Praha: Libri.
- KOUBA, Karel – SCHMARC, Vít (2006): "Tank míru" – Traktor jako popkulturní emblém československého socialistického realismu. *Slovo a smysl*, 2006, ročník 3, číslo 6, Str. 110–124. ISSN 1214-7915 .
- LAPKA, Miroslav, GOTTLIEB, Miroslav: Rolník a krajina. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MACURA, Vladimír (1992): Mandelinka bramborová. In Šťastný věk (Symboly,

emblémy, mýty 1948–1989). Praha: Pražská imaginace.

Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice. Praha: Levné knihy KMa 2008.

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2007

TRÁVNÍČEK, Jiří (1992): Vydavatelské poznámky. In Zahradníček, J.: Dílo II. Praha: Československý spisovatel.

www.jedensvetnaskolach.cz

www.menetekel.cz

www.rozhlas.cz

www.sorela.cz

www.totalita.cz

www.ustrcr.cz

6. Zdroje ukázek

BONDY, Egon: Pražský život. München: Poezie mimo domov, 1985.

BONDY, Egon: Prvních deset let. in Prvních deset let. Praha: Mat'a, 2002.

BONDY, Egon: Dvě kapitoly z „románu“ 2000. in Prvních deset let. Praha: Mat'a, 2002.

BONDY, Egon: Úryvky z autorových deníků z let 1949-1950. in Prvních deset let. Praha: Mat'a, 2002.

BOUČEK, Jaroslav: 27.6.1950 – poprava Závaše Kalandry: česká kulturní avantgarga a KSČ. Praha: Havran, 2006.

FORMÁNKOVÁ, Pavlína: Vypořádali jsme se s Horákovou, vypořádáme se i s americkým broukem. in Paměť a dějiny 2007, roč.1, č.1, s. 20-41.

HÁJÍČEK, Jiří: Selský baroko. Brno: Host, 2005.

HORÁKOVÁ, Milada: Dopisy dr. Milady Horákové: z pankrácké cely smrti 24.-27.6. 1950. Praha: Eva, 1995.

IVANOV, Miroslav: Justiční vražda aneb Smrt Milady Horákové. Praha: Betty, 1991.

JUST, Vladimír: Teatralita politického procesu aneb "Horáková a společníci" jako divadelní inscenace. in Divadelní revue, roč. 17, č. 1 (2006), s.3-32

KLÁNSKÝ, Mojmír: Vyhnanství. Praha: Vyšehrad, 1990.

KLIMENT, Alexandr: Nuda v Čechách. Praha: Československý spisovatel, 1990.

KALANDRA, Závěš: Odhalené tajemství moskevského procesu. In Intelektuál a revoluce. Praha: Československý spisovatel, 1994.

KNAP, Josef: Zaslouchlý hlas. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997.

KOHOUT, Pavel: Traktorové častušky. in Brousek, Antonín: Podivuhodní kouzelníci. Purley: Rozpravy, 1986.

KOLÁŘ, Jiří: Prométheova játra. Praha: Československý spisovatel, 1990.

KOZÁK, Jan: Mariana Radvaková. Praha: Československý spisovatel, 1962.

KRATOCHVIL, Antonín: Žaluji. Praha: Česká expedice: Dolmen, 1990.

MAJEROVÁ, Marie: Útvar Loučná, V hraničním pásmu. In M.M.: Divoký západ. Praha: SNKLHU, 1961.

MUCHA, Jiří: Studené slunce. Praha: Československý spisovatel, 1968.

NOSKOVÁ, Věra: Bereme, co je. Praha: Abonent ND, 2005.

PECKA, Karel: Nejenom chlebem. In K.P.: Na co umírají muži. Praha: Československý spisovatel, 1992.

PILÁŘ, Jan: Sad míru. in Brousek, Antonín: Podivuhodní kouzelníci. Purley: Rozpravy, 1986.

PROCHÁZKA, Jan: Svatá noc. in Kočár do Vídně; Svatá noc. Praha: Československý spisovatel, 1991.

Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice: Horáková a spoléčníci. Praha: Levné knihy KMa, 2008.

SMAŽÍK, František: Tvrdohlavci. Praha: Osvěta, 1951.

ŠIMKOVÁ, Dagmar: Byly jsme tam taky. Praha: Orbis, 1991.

Šumperské vesnické noviny. Jednotný svaz českých zemědělců: Šumperk, 1950. č. 3,6,8,11,15,17,18.

TOPOL, Jáchym: Cesta do Bugulmy. In J.T.: Supermarket sovětských hrdinů. Praha: Torst, 2007.

ZAHRADNÍČEK, Jan: Dům strach. In J.Z.: Dílo Jana Zahradníčka, Díl II. Praha: Československý spisovatel, 1992.

Zákon na ochranu lidově demokratické republiky č.231/48 Sb.

7.Klíčová slova

integrovaná výuka, práce s texty, Československo padesátých let, perzekuce, kolektivizace, politické procesy, vězeňství, propaganda

8.Resumé

Práce se zabývá přiblížením tématu totality, zúženého na podmínky života perzekvovaných osob v době instalace nového totalitního režimu v Československu padesátých let, žákům středních škol. Prostředkem postihujícím prvky dobové reality se stal soubor textů, doprovázející práci ve formě elektronické čítanky. Vlastní text práce je pak doprovodným komentářem, mapujícím aspekty prvků v textech zastoupených.

The aim of this thesis is to illustrate the lives of the persecuted people during the establishment of the communist regime in former Czechoslovakia, in a manner that is intelligible to high school students. The reality of the communist era is perceived through a collection of texts, that accompanies this thesis. The thesis itself provides a commentary, an insight to the literary works in this collection.